

Eesti Kunstiakadeemia
Restaureerimisteaduskond

Joosep Metslang

Palgist ehituspärandi taastamine hooldatud hoonete näitel

Magistritöö

II köide

Juhendaja mag. art. Lilian Hansar

Tallinn 2007

Eesti Kunstiakadeemia
Restaureerimisteaduskond

Joosep Metslang

Palgist ehituspärandi taastamine hooldatud hoonete näitel

Magistritöö

II köide

Juhendaja mag. art. Lilian Hansar

Tallinn 2007

1. Sisukord	2
2. Taastatud objektid	4
<hr/>	
2.1. Jämtlandi Maakonnamuuseum Jamtli: praktika	4
2.1.1. Salpeetriküün	7
2.1.2. Tehniline seisund	9
2.1.3. Hooldus- ja taastamistööd	11
2.1.4. Järeldused ja kokkuvõte	13
2.2. Pritsu talu ait	17
2.2.1. Järeldused	21
2.2.2. Kokkuvõte	23
2.3. Mahtra Talurahvamuuseum: Eeru kõrts	25
2.3.1. Kõrtsi taastamistööd	26
2.3.2. Järeldused ja kokkuvõte	31
2.4. Põlva Talurahvamuuseum Karilatsil: Sepa talu	34
2.4.1. Rehielamu	34
2.4.2. Situatsioon enne taastamis- ja hooldustöid	37
2.4.3. Seinakonstruktsiooni taastamistööd	38
2.4.4. Järeldused	44
2.4.5. Kokkuvõte	47
2.5. Muhu Muuseumis Koguval: Laasu talu laut	49
2.5.1. Taastamistööd	50
2.5.2. Järeldused ja kokkuvõte	51

2.6. Sutlepa kabel Eesti Vabaõhumuuseumis	56
2.6.1. Hoone situatsioonist enne rekonstrueerimist	61
2.6.2. 1973. aasta rekonstrueerimistööd	64
2.6.3. Järeldused	71
2.6.4. Kokkuvõte	73

2. Taastatud objektid

2.1. Jämtlandi Maakonnamuuseum Jamtli: praktika

2006 aasta märtsis toimus Mariestadi käsitöökooli Dacapo (*Hantverksskolan i Mariestad Dacapo*) ehituse eriala II kursuse konserveerimispraktika Jämtlandi Maakonnamuuseumis Jamtli (Östersundis). Praktika kestis kaks nädalat, mille raames tutvustati lühidalt palkarhitektuuri taastamise teoreetilisi aspekte, Rootsi muinsuskaitseameti (*Riksantikvarieämbetet*) struktuuri ja põhimõtteid, regionaalpoliitikat ning seost muuseumitega. Muuseumi traditsiooni selgitamisel tutvuti Jamtli Maakonnamuuseumi eksponaatidega. Palkarhitektuuri konserveerimisega tutvumiseks korraldati õppereis Jämtlandi maakonnas, kus külastati mitmeid taastatud objekte (foto 2.1.1).

Praktiline taastamistegevus muuseumialal: valiti välja taastamist või hooldamist vajavad objektid, mis jaotati gruppide vahel. Praktika raames tegelesid erinevad rühmad järgmiste objektidega: 1) *Överhogdalsboden* (kahekordne ait) (fotod 2.1.2 ja 2.1.3); 2) *Lillhärdaalshärbret* (kahekordne „jalgadega“ ait); 3) *salpeterlada* (väike ühekordne salpeetriküün); 4) *mjölkboden på Fäboden* (ühekordne väike hoone piima ladustamiseks) (foto 2.1.4). Igat gruppi juhendasid praktika korraldaja Mariestadi Käsitöökooli Dacapo ehituse eriala õppejõud Göran Andersson ning ehitusmeistrid Jerker Jamte ja Lars Wagenius. Kahe nädala raames teostati võimalikud hooldus- ja parandustööd, jättes aja puudusel ruumi edaspidisteks täiendusteks muuseumitöötajate juhtimisel. Praktika lõppes teostatud tööde ülevaatamise ning hindamisega, iga grupp esitas oma tegevuse aruande.

Foto 2.1.1. Jämtland
Strömsundi kommun
Ede küla Kråklundi
tal. Öppereisil
külstatud taastatud
kõrvalhoone. Allikas:
Pär Erlandsson

Foto 2.1.2. Jämtli Maakonnamuuseum.
Ait Överhogdalsboden'i vallast.
Jämeda aluspalgi vahetus. Allikas:
Lars Lundgren

Foto 2.1.3. Jämtli Maakonnamuuseum.
Ait Överhogdalsboden'i vallast.
Praktika hindamine. Uus tenderpost
algse proteesitud detailiga. Allikas:
Lars Lundgren

Foto 2.1.4. Jamtli
Maakonnamuuseum. Taastamiseks
vajalike palkide vedu hobusega.
Allikas: Øyvind Svenning

Foto 2.1.5. Jamtli
Maakonnamuuseum.
Mjölkboden på
Fäboden. Asenduspalgi
valmistamine rootsi
tahumiskirvega.
Allikas: Øyvind
Svenning

Foto 2.1.6. Jamtli
Maakonnamuuseum.
Mjölkboden på
Fäboden. Palkide
osaline asendamine.
Allikas: Øyvind
Svenning

2.1.1. Salpeetriküün

19. sajandi keskel valminud salpeetriküün (joonised 2.1.1, 2.1.2) on muuseumi alale toodud 1941. aastal Lit'i kihelkonnast (u 20 km Östersundist põhja pool) Ottersgård'i külast (Forbyn Jamtli 1983: 13). See on väiksemahuline ruutja põhiplaaniga palkhoone palkviilude ning pärlinkatusega. Hoonel puuduvad dekoratiivelemendid, tegu on lihtsa palkkonstruktsiooniga, mil on algselt kõrvalhoone funktsioon olnud.

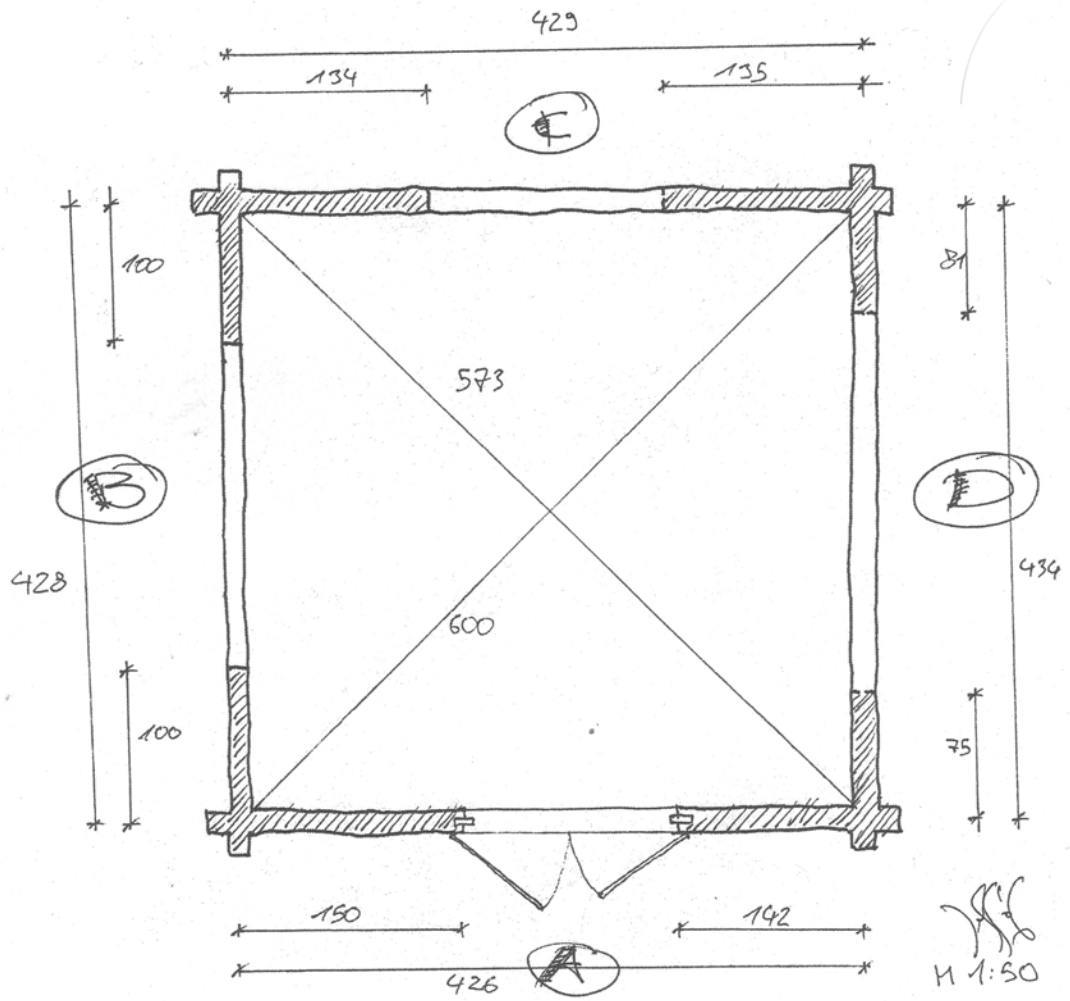
Salpeetriküünid levisid Roots 19. sajandi keskel, mil talurahvas riiki salpeetriküüniga varustama pidi. Salpetri valmistamine jagunes mitme talu peale, kes jagasid omavahel tootmise kulud ja kirjad, mis kuluka keetmise juures vajaliku vaskkatla. Püsirohu osaine valmistamine soikus 19. sajandi lõpukümnenditel, mil salpeetriküünid kas lammutati või uue funktsiooni leidsid (Forbyn Jamtli 1983: 13).

Salpetri valmistamise algaineks oli kuserikas muld (r k *dyjord*), mida koguti lähipiirkonna lautadest. Spetsiifilist mulda koguti küüni mitu aastat, kuni seda ca 60 cm kõrgune kiht oli. Kui mulla pinnale ilmus piisavalt soola, koguti see suurtesse tõrredesse ning segati veega. Tõrrest immutati leelis vaskkatlasse, mida mitu päeva keedeti, misjärel see hangus (Forbyn Jamtli 1983: 13).

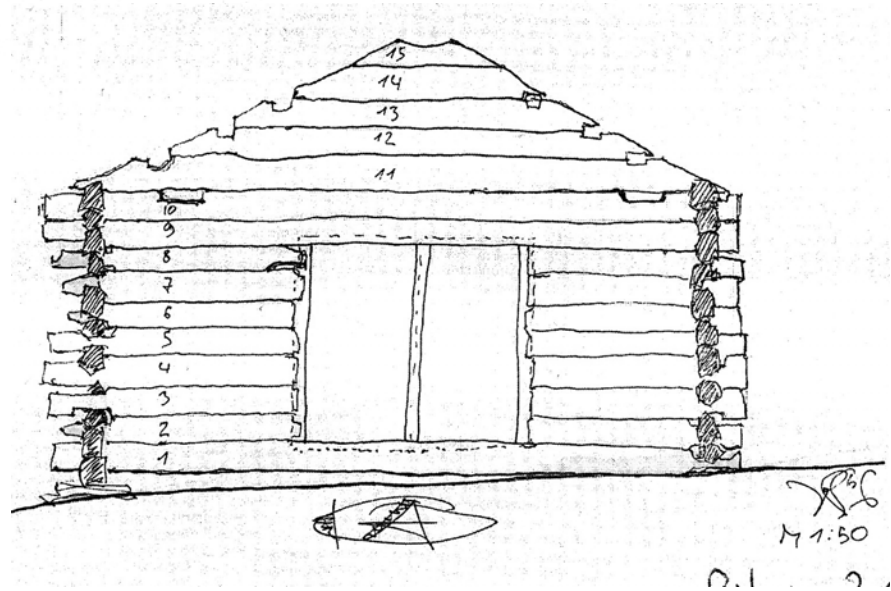
Salpeetriküün on väiksemahuline viilkatusega palkhoone, selle põhiplaan on ligikaudu ruudu kujuline (ca 430 x 430 cm). Hoone seinad (märgistatud päripäeva): sissepääsuga viilusein A, külgedel seinad B ja D, tagumine viiluga sein C on põhjakaares. Hoone asub läände laskuval kergel kallakul. Viilusein A vaatab muuseumi püsisepikoja poole, hoonete vahel on jalgrada.

Hoone on asetatud betoonplaatidele, mis omakorda toetuvad maakividele. Betoonplaadid on ilmselt lisatud tõstmaks hoonet kõrgemale.

Salpeetriküüni seinakonstruktsioon on valmistatud männist. Mõlemas viiluseinas on hetkel 15, külgeinas B 11 ja seinas D 10 palki: alumine palk on eemaldatud, ilmselt et hoonet oleks hõlpsam kallakule paigutada. Oletatavalt on hoone algselt valmistatud ümarpalkidest, mis hiljem välisküljelt tahutud. Muutusele vihjavad hoone nurgad, kus pähikute ning ristuvate kaelte vahel tihti ebaharilikult lai vahe on. Nurgatüübiks on mõõgateranurk: õnaruse küljed on kergelt kaldu, tahud kaarduvad kaela ümbruses

Joonis 2.1.1. Salpeetriküüni põhiplaan. M 1:50

Joonis 2.1.2. Salpeetriküüni fassaad A. M 1:50

ulatamata pähikuotsani (viimast on külgedelt *ca* 10 cm ulatuses tahatud). Hoone palgid on lahtise varaga ja umbkaudse täpsusega. Mingil põhjusel ei ole palkide varasid muuseumi alale püstitamisel topitud. Hoonel ei ole salapunne.

Viilupalke toetavad nende vahelised pärliinid – kaheksa küljepärliinid ning harjapärliin. Katusel on vananev profileeritud laudkatus. Katuse algne kate on teadmata, ilmselt on sel olnud mätaskatus. Ukseava toetavad kaks tenderposti, mis on paigutatud seinapalkide süvenditesse. Külgnevate palkide süvendid on raiutud. Alumise ja ülemise palgi tapiauk on ilmselt valmistatud oherdi ja peitliga. Küüni uks on lihtne lauduks.

Seinades B, C ja D on sisse raiutud *ca* kahe meetri pikkused ja palgi kõrgused **avad**. Raiumisjäljed on nii sees kui väljaspool hoonet. Sellised avaused on salpeetriküünide tuulutamiseks, seega on tegu hoone funktsiooni muutusega teostatud kohandusega.

Hoone detailidest tuleb välja tuua **augud** viiluseintes: oletatavalt on siin olnud seinast seinale ulatuvad eri otstarbega esemete riputamise puud. Teiseks on hoone sisemuses igas alumises (kolmas-neljas) palgis vertikaalsed sisseraided, mis viitavad kunagistele latritele. Kahest märgmest võib oletada, et enne salpeetriküüniks muutmist võis hoonel muu funktsioon olla, näheinaküün. Sellele viitavad ka hoone „lõdvad“ varad.

2.1.2. Tehniline seisund

Salpeetriküün on olnud aldis ilmastiku põhjustatud konstruktsiooni kahjustustele, samuti on mõningaid kahjustusi põhjustanud katuse puudumine. Enamus seinapalgid on mõningaste kahjustustega. Mitmed nurgapähikud on hävinenud või kaotanud oma konstruktiivse ülesande. Teiseks hävingu allikaks on pinnaseniiskus, mistõttu on osa alumisi palke pehkinud.

Alumine palgirida: A1 ja C1 palgid on osaliselt, palk D1 suuremas osas pehkinud. Probleemi on põhjustanud hoone vajumine kallakul ning stabiilse vundamendi puudumine. Katuse puudumisel või ilmastiku mõjul on hävinenud järgnevad pähikud: AB 2, 6, 7, 8; BA 3,4,6, osaliselt 7; CB 2, 6. AB nurk on avariilises olukorras ning vajab stabiliseerimist. B seinal on mitmed palgid osaliselt pehkinud: B2, 3 ja 4 seinale A osas, B9, 10 ja 11 seinale C osas katuse all. Katus vajab välja vahetamist.

Hoone tehnilise seisundi kohta koostati aruanne ning täideti vastav protokoll (joonis 2.3).

Dokumentationsprotokoll - timmerhus

IDENTIFIKATION

Fastighet: Inv.dat:

Socken: Sign:

Kommun:

Län:Byggnad nr(enligt) *Salpeterlada Jämtli*

(Skiss: plan, c-c knutar)

se bilaga 2

UPPGIFTER OM KONSTRUKTION

Trädslag: *fur? med lite*

Grund: *corner stones*

Antal stockar i långvägg: *11* i gavelvägg: *15* lägsta syllen i: *långvägg*

(avvikelse): *en stock fattas*

Röstmoder nr: *11*

Timmer
Knut: *sved (lite) råmlent*

Tjocklek: *53" 64"*

Stighöjd: *ca 20 cm*

Bearbetning: *bilade på utblån /*

Bottenbjälklag: (mellan) *—*

Mellan/vindsbjälklag: *—*

Nuvarande takkonstruktion: *äror och sågade valvenns bräder*

(tidigare takkonstruktion): *vet inte*

Övrigt: *3 vindkått öppningar (walls b,c,d)*

gjorda i efterhand

2.1.3. Hooldus- ja taastamistööd

Ajapiirangu tõttu teostati kõige hädavajalikum: uuendati alumised palgid ning nurgakivid ja toestati konstruktsioon tugipostidega. Edaspidiste tööde raames tuleb vahetada katusematerjal – senine laudkatus on olnud põhjuseks mõneski konstruktsiooni kahjustuses.

Esimeses etapis tõsteti hoonet tungraudadega, et eraldada alumised asendatavad palgid hoonest. Tõstmise käigus sai selgeks konstruktsiooni ebastabiilsus: kulunud nurgatapid ja lohakas varamine jätsid liialt ruumi hoone deformatsioonile. Hoonele kinnitati lisatoed ja vastasseinade vahele ankurdati diagonaalid.

Vahetatavate palkide kätte saamiseks liiguti hoone toestamisega alt üles poole: saamaks kätte palgid A1 ja C1 eemaldati palk B1 (ainus taaskasutatav alumine palk). Et seinad alumine palk ilmselt hoone muuseumisse toomise järel oli eemaldatud, sai nüüd vabastada palgi D1 (ehk ideeliselt palk D2). Konstruktsioon toetati ajutiste tugede peale.

Teine etapp oli pehkinud palkide asendamine vanade koopiatega (fotod 2.1.7-2.1.9). Asendusmaterjaliks kasutati algsest parema kvaliteediga lülipuidurikast männipuitu, mis muuseumi praktikale kaks-kolm nädalat eelnevalt oli langetatud. Kopeeritud palgid A1, C1 ja D1 dokumenteeriti võimaluste piires, vastavalt kuidas pehkinud osadest arvestada sai. Igal palgil märgiti ära palgi üldpikkus, nurgatapi iga õnara külgede kõrgus ja sügavus, kaela laius ja sügavus (ülalt/alt), pähiku laius ja sügavus, samuti tahkude umbkaudsed mõõdud (joonis).

Asenduspalgid puhastati liimeistriga koorest, suuremad oksakohad eemaldati raiumiskirvega. Palgi väliskülge tahuti vastavalt hoonel leiduvatele jälgedele: kasutati Kesk- ja Põhja-Rootsis üldlevinud „*dalarna*“ lainelise jäljega tahumisjälge (joonis). Nurgatapid valmistati originaalsõlmede eeskujul. Uue palgi ülemine külge korbiti kirve ja liimeistriga säilinud ülemise palgi vara reljeefi järgi. Palkide varamise täpsus on algselt olnud umbkaudne, nii valmistati varale sarnanev korbi pind.

Esmalt paigutati tagasi palk D1, seejärel C1. Nurgaliidete ja korbi/vara korrektsioonid tehti uuel palgil, jättes algse hoone substantsi puutumata. Enam tähelepanu nõudis ukse

Foto 2.1.7. Jamtli
Maakonnamuuseum.
Salpeetriküün. Sissepääsu
külg A. Uus palk A1 on
alla sobitatud. Allikas:
Pär Erlandsson

Foto 2.1.8. Jamtli
Maakonnamuuseum.
Salpeetriküün. Nurk
CD. Uued palgid C1 ja
D1 on alla sobitatud.
Kunagi eemaldatud
palgi D1 jaoks on
vastavad õnarad
raiitud. Allikas: Pär
Erlandsson

Foto 2.1.9. Jamtli
Maakonnamuuseum.
Salpeetriküün. Nurk BC.
Uue palgi C1 alla
sobitamine. Allikas: Pär
Erlandsson

aluse palgi A1 valmistamine, kus lisaks nurgatapi eri momentidele tuli valmistada ka tenderpostide kaks tapiauku. Need valmistati originaalsõlmede eeskujul: tapiaugud tsentreeriti ning valmistati peitliga. Prooviti ka nurgakirvest, kuid see jättis mõneti lohaka jälje. Viimasena pandi paika palk B1. Viimasena lõigati palgi pähikud õigesse pikkusesse ja raiuti vana eeskujul tahud.

Kolmas etapp oli hoone silma järgi loodimine ning nurgakivide õigele kõrgusele paigutamine. Kõrguse valikul lähtuti kallakule kõige lähemal olevast D seinast, kus alumine palk maapinnast *ca* 20 cm kõrgusele paigutati. D seina järel tõsteti nurgad AB ja BC vajalikule kõrgusele. Nurgakivide lõplik fikseerimine saab toimuda hiljem, kuna märtsikuus maapind veel jäätunud on.

Neljandaks asetati hoone sisemuses nurkade AB ning AD juurde tugipostid. Postideks kasutati külgeina kõrguseid prusse, mille sisekülg palkseina reljeefi eeskujul tahuti. Post kinnitati seina ülalt, keskelt ja alt keermelattidega.

2.1.4. Järeldused ja kokkuvõte

Ajaloo- ning kultuuriväärtusliku objekti taastamine püstitab rea põhimõttelisi küsimusi, millele vastamine ei ole alati lihtne. Jamtli Maakonnamuuseumi salpetriküüni taastamistöid hinnates tuleb jälgida asjaolu, et tegu on kohaliku ehituspärandi omapärase näitega, mille taoliseid Jämtlandis palju ei leidu (G. Andersson). Salpetriküünid on ajalooliselt leidnud uue funktsiooni ja / või hävinenud, mistõttu muuseumisse toodu on omaette ainulaadne. Samuti on see väike osa Rootsi sõja-ajaloost. Teisalt on aga tegu lihtsa nelinurkse plaaniga palkhoonega, mis oma intrigeeriva ajaloolise funktsiooni kõrval suurt arhitektuuriväärtust ei oma. 2006. aastal toimunud taastamistööd on siiski jätk hoone vananemisprotsessis ja samas selle katkestus: kuidas antud vahelesegamist hinnata?

Siinkohal kasutan tugimaterjalina ICOMOS Puidukomitee harta ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise ja hoolduse soovitusi (vt lk). ICOMOS Rahvusvahelise Puidukomitee ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise põhimõtted tähtsustavad maailma puitarhitektuuripärandi säilitamisel järgnevaid aspekte: dokumenteerimine; hooldamine; sekkumine; parandus ja asendus; „ajaloolise metsa varud“; kaasaegsed

materjalid ning tehnoloogiad; haridus ja koolitus. Antud valdkonnad on koondatud viieteistkümneks põhimõtteks, millest olulisemaid järgnevalt käsitletakse.

Järelvalve ja dokumentatsioon. Salpeetriküüni taastamistöodele eelnevalt pildistati hoone konstruktsioon üles. Hoone tehnilise seisundi kohta tehti uuringud ja koostati praktika raames ekspertiis.

Vaatlemine ning hooldus. „Ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamiseks on oluline regulaarne vaatlemine ning hooldus“ (harta punkt 3), mis vastab muuseumi tegevuse põhimõtetega. Hooned on pideva hoolduse ja vaatluse objektiks külastajatele avatud muuseumialal.

Sekumised. Taastamisele eelnevalt viidi läbi uurimustööd, mis kinnitasid hoone tehnilise seisu kriitilisuse. Taastamistööd teostati ajaloolist konstruktsiooni säästes ehk minimaalselt muutes: hoone asendatud osad vajasid tehnilist uuendust, olles kaotanud oma konstruktiivse funktsiooni. Uuendatud kolm palki ei sega konstruktsiooni ajaloolise substantsi terviklikkust. Pealegi on alumiste palkide vahetus vanemate palkhoonete puhul regulaarne tegevus.

Taastamistööd teostati traditsiooniliste vahenditega, siia hulka kuuluvad ms liimeister, märkimisvahendid (vararaud, lood, pliats jne) ja palkehitusel traditsiooniline tööriist kirves. Tahumisel kasutati kumera teraga rootsi tahumiskirvest. Kasutatud ehitustehnoloogia on ajalootruu: puidu suurem eemaldamine ning lõplik töötlus toimus kirvega kaasaegseid vahendeid kasutamata. Jäänud tekstuur ehk kirvejalg on Kesk-Rootsile omane traditsiooniline pinnaviimistlus.

Mitmes osas ei ole tehtud töö tagasi pööratav: kahjustustega palgid on konstruktsioonist eemaldatud ja asendatud. Arvestades mädanikkahjustuste ulatusega vahetatud palkidel ei olnud eemaldatud osade säilitamine võimalik. Selliste kahjustuste eemaldamine arvestab ehituspärandisse kuuluva mälestise säilimisega. Ning veelkord: alumiste palkide vahetamine on vanemate palkhoonete puhul tava.

Konstruktiivsed detailid (varamine, nurgatapid) on kopeeritud algse eeskujul. Palgi töötlus, nurgaliited ja varamine on teostatud, arvestades tehnilise kirvetöötuse traditsiooni ning saavutades originaaliga sarnase tekstuuri.

Eemaldatud palke ei säilitatud, seega puudub juurdepääs konstruktsiooni hävinenud osa tõenditeni. Eemaldatu on osaliselt talletatud pildimaterjalina. G. Andersson selgitab seda järgnevalt:

- Tegu ei olnud tavalise konserveerimise projektiga vaid muuseumi hoonetega.
- Muuseumi objektide taastamine jääb muinsuskaitse all olevate objektide taastamise nõuetele alla. See on seotud hoonete viimisega muuseumisse, mis muudab hoone algse keskkonna ning funktsiooni, vähendades selle väärtust kultuuripärandina.

“ Yes, [the old logs were] probably burned. (Again, this was not an ordinary building conservation project, it was done at a museum. The museum projects has very seldom been done in serious way in Sweden. We are much more serious outside the museums. Although we tried in this case to make look like an ordinary project, though in a very short time and no money.) Outside the museum we try make documentations of more important parts or take photos. If there are very important parts removed we always tries to save them inside the building if there is enough room” (isiklik allikas).

Tuleb meeles pidada, et tegu ei ole muinsuskaitse all oleva objektiga, mistõttu selline käitumisviis ka vajalik ei ole. Iseloomulike detailide kogumine oleks siiski edaspidiste teaduslike uurimuste raames vajalikud. Tihti ei ole võimalik hoone detaile lähemalt vaadata kuna hoone on tervik: palkkonstruktsiooni mitmed olulised liitekohad jäävad nii vaatlejale märkamatuks. Iseloomulike detailide arhiveerimine võimaldaks lähemalt uurida traditsioonilist varamist, nurgaliite teostamise meetodeid jne.

Parandus ja asendus. Ajaloolise struktuuri parandusel peab asenduspuut järgida originaali ajaloolisi ning esteetilisi väärtusi (punkt 9). Salpeetriküün on ehitatud rahuldava kvaliteediga männipalkidest. Asenduspuiduna kasutati parema kvaliteediga (tihedate aastarõngaste ning rohke lülipuiduga) toorest männipalki. Viimase niiskussisaldus on märkimisväärselt suurem vanast konstruktsiooni puidust. Puidu deformatsioonid alles algavad. Vahetatud palkide vähesus ajaloolist konstruktsiooni siiski oluliselt ei mõjuta.

„Uued hoone osad peavad eristuma eksisteerivast“ (punkt 10). Asenduspalgid on algsete palkide koopiad. Muust konstruktsioonist eristab neid nende terviklikkus: hoone vanad palgid ja nurgaliited on tihti erineva erosiooni tulemusel kergemate kahjustustega. Puidukomitee harta soovitab uued osad nikerduse, põletusmärgi või muu meetodiga markeerida (11. punkt), mida antud hoone puhul vajalikuks ei peetud. Muinsuskaitseliste objektide puhul ei peeta uute osade markeerimist oluliseks, kuna need on niigi selgelt eristuvad. G. Andersson: *„There is also a partly other tradition in Sweden, mostly following arch. prof. Ove Hidemark, that we do not mark new components so obvious as in the "Italian doctrine" or as in southern Europe“* (isiklik allikas).

Kokkuvõttes ühtivad ICOMOS Puidukomitee soovitused mitmes punktis Jämtlandi Maakonnamuuseumi Jamtli salpeetriküüniga läbiviidud taastamisteooria- ja praktikaga:

- Enne taastamist on teostatud uuringud ja koostatud dokumentatsioon.
- Toimub hoone regulaarne vaatlemine.
- Tehtud sekkumine arvestab originaalsubstantsi ning ajaloolise konstruktsiooni maksimaalse säilimisega. Kahjustuste tõsidus ei võimaldanud tagasipööratavat taastamist.
- Asenduspalgide töötlus ja viimistlus on teostatud traditsiooniliste vahenditega.
- Taastamistöodel on asendustes lähtutud esmajoones originaali duplitseerimisest. Asenduspalgid on vana eeskujul kopeeritud.
- Uued hoone osad eristuvad olemasolevast, kuna need on vanadest väiksematest kahjustustest puretud palkidest terviklikumad.

Järgnevates punktides läheb Sepa talu taastamistegevus vastuollu Puidukomitee harta soovitustega:

- Hoonele iseloomulikke ehitusdetalle ei ole säilitatud.
- Asenduspuut on toores ja erineva niiskussisaldusega kui vana puut.
- Puuduvad uute palkide markeeringud.

2.2. Pritsu talu ait

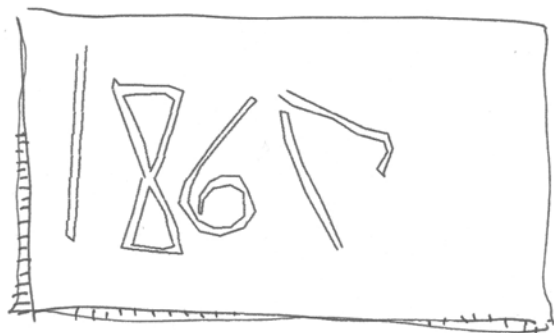
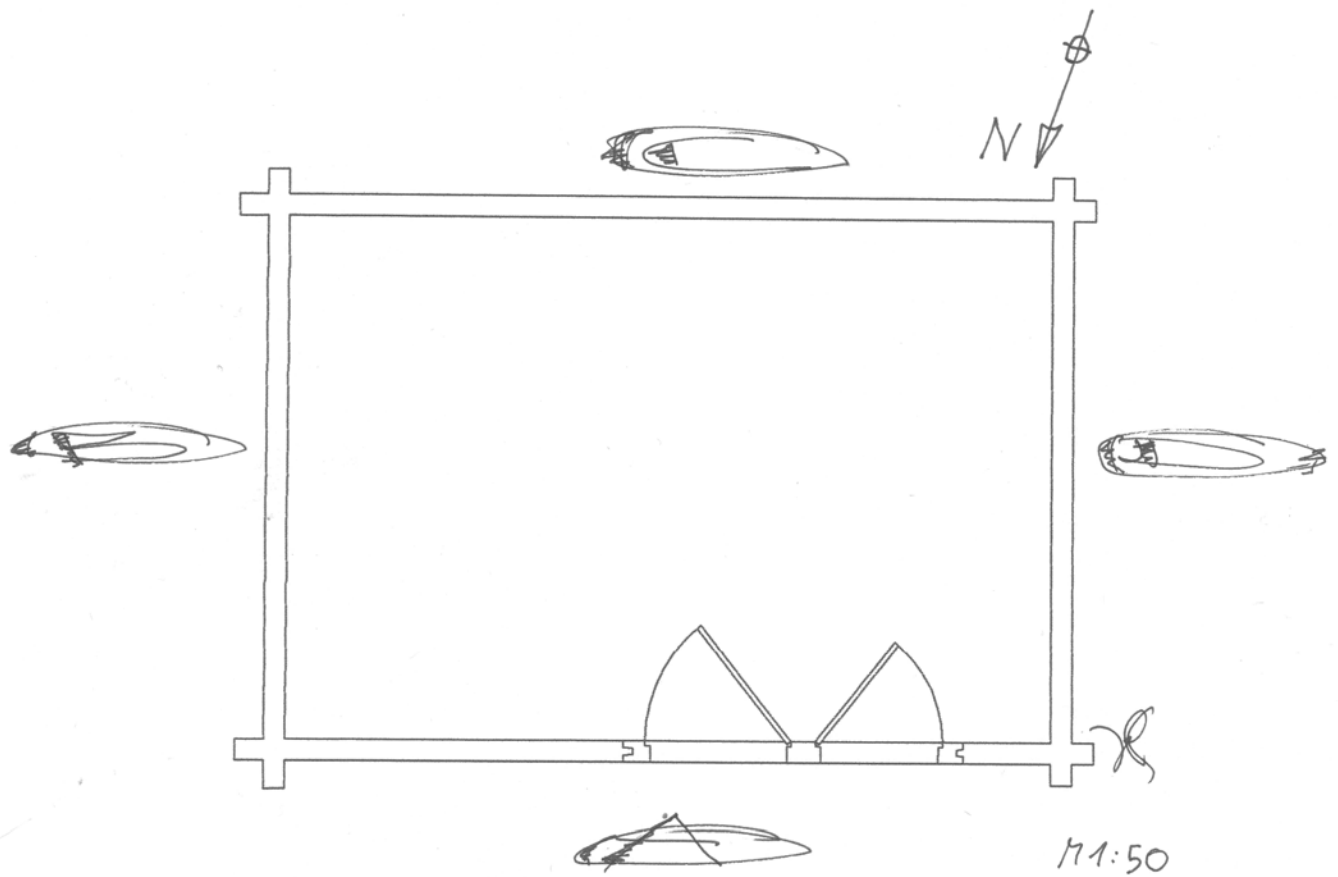
Pritsu talu aida taastamistööd on teostatud 2006. aasta juunis. Pritsu talu asetseb Nurme külas Paide vallas Järvamaal. Talukoht asetseb kilomeetri kaugusel Tartu maanteest tolmutee ääres, millest ühele poole jääb mets, teisele poole põllud. Talukompleksi moodustavad rehemaja (säilinud rehetuba ja kambrid), uus elumaja, saun, kelder, laut ja ait. Viimase kahe vahele on hiljem ehitatud lauda kõrgune kuur. Kõik hooned peale keldri ja sauna on palgist. Talukoht kuulub eraomanikule, kelle esivanemad selle 1911. aastal ostsid. Talukompleks ei ole muinsuskaitse all ega muuseumi alal.

Pritsu talu ait on väikese mahuline palgist viljaait (joonis 2.2.1, fotod 2.2.1-). Hoone on üles raiutud männipalkidest ja liidetud lahtise vara ja järsknurkadega. Ainsad avad asetsevad põhjapoolsel A seinal, kus on tenderpostidega eraldatud kaks laudust. Hoone seinad on märgistatud sissepääsuseinast päripäeva, ms B sein liitub hiljem ehitatud kuuriga. Hoonel on pennsarikatega viilkatus. Hoone aluseks on nurgakivid ja aluspalkide alla kogutud lahtised kivid. Hoone sisemuses toetab peenikestest täispalkidest põrand aluspalkide valtsile. Lagi on lõhikutest ja toetab üle ülemiste palkide. Pritsu talu aida uste vahelisele tenderpostile on sisse lõigatud dateering 186... (joonis): ilmselt on tegu talu vanima säilinud hoonega.

Hoone toetus **enne taastamistööd** pikalt pinnasele. Niiskuse toimel oli täielikult hävinenud palk A1, suures osas palgid A2, C1, D1. Kuna tegu on alumiste kandvate palkidega tuli palgid kogu pikkuses asendada. Pinnaseniiskuse tõttu olid ligi pooled põrandapalgid pehkinud. Samuti vajab hoone katusematerjal vahetamist: tõrvapapiga kaetud laastukatus oli osaliselt amortiseerunud.

Ehitustööde ettevalmistus: Palkide A1, A2 ja C1 asenduspuit on langetatud samal kevad-talvel ja kooritud kevadel. Maja aluspalgid võiksid olla tihedate aastarõngastega, vaigurikkamad ja jämedamad. Valitud kuuskede kvaliteet annab osaliselt soovida: palk C1 on kõvera kasvuga, palk A1 oli juurel hakanud seest hävinema kuid kõrgemalt kõlbas. Palk D1 valiti varus olevatest kuivadest palkidest.

Enne hoone alt tõstmist ja alumiste palkide vahetud fikseeriti ukseavade külgseinad prusside ja naeltega. Eemaldati palgpõrand ning seinte piirkonna pinnas.

Joonis 2.2.1. Pritsu talu aida põhiplaan. M 1:50

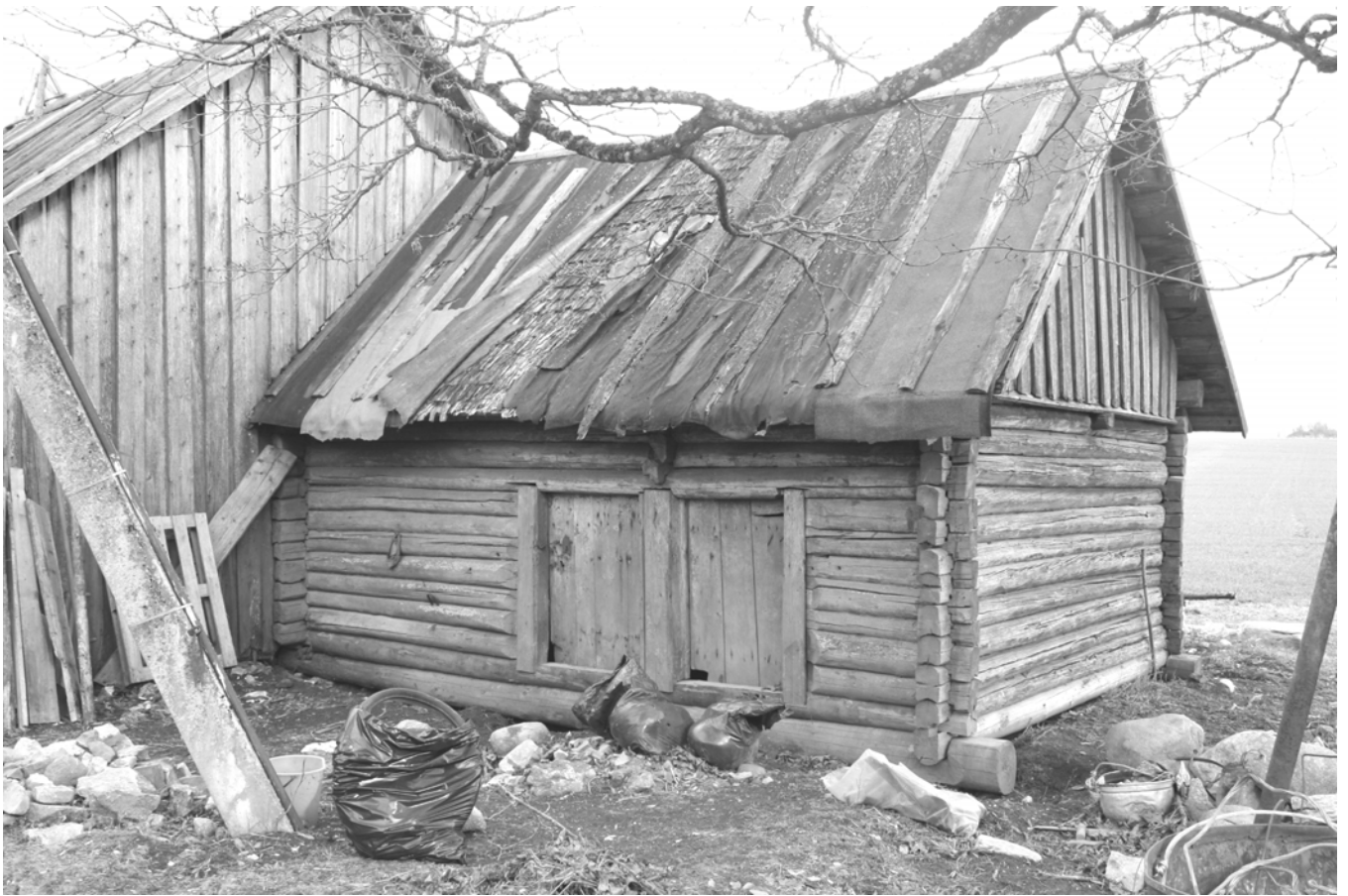

Foto 2.2.1 Pritsu talu ait vaadatuna loodest.

Foto 2.2.2. Aida A seina kaks alumist palki on vahetatud. Palgi A1 õnarus on liiga lai, tahk algsest erinev ning põhik ca 10 cm pikem.

Tõstmine toimus hoone nurkade juures. Palgid eemaldati järjekorras A1, B1, C1, D1 ja A2, vastavalt vahetugesid nurkadesse paigutades. Tõstmisel kasutati viie tonni kandejõuga hüdraulilist tungrauda.

Uued palgid valmistati eemaldatud originaalpalkide eeskujul. Peamised töötlusel kasutatud tööriistad olid vene kirves, raiumiskirves, kettsaag ja liimeister. Kettsae jäljed töödeldi kirvega üle.

Nurgaliited märgiti eemaldatud vanade liidete eeskujul. Aidal on järsknurgad (fotod): palgi külgede tahumine algab toll enne kaela, laius on *ca* 6 tolli. Õnarad on ebatäpselt valmistatud, küljed on vajalikust tihti 0,5-1 tolli laiemad. Kaelad ei toeta üksteisele: hoonet kannavad lahtise varaga palgid. Hoone nurgad AB ja BC on säilitanud oma algse pähiku pikkuse *ca* 20 cm, nurgad CD ja DA on lühemaks saetud (*ca* 15 cm).

Nurgaliited valmistati algsete eeskujul. Pähikute laiuseks 6 tolli, õnara küljed ja põhi valmisid algse sarnaselt „vabalt“ +/- 0,5 cm. Alumiste palkide A1 ja C1 juure pähikud tahuti ainult kaela kohalt, kuid algselt on tahatud kogu pähik (foto). Samuti jäeti need veidi pikemad: 15-17 cm pikkune pähik jämedal palgil kergesti murduda võib.

Varada tuli ainult palki A2. Vara märgiti mitte vararaua vaid tollipulga ning pliiatsiga. Vara märke tehti palgi välis- ja siseküljele, ehk täpsemalt kui originaalvarade puhul. Varast jämedama puidu eemaldamine tehti vene kirvega, tahudes märkejoonest –jooneni sälgud. Peenem lõpptöötlus valmis samuti vene kirvega. Vara jääb kirvega tahumisest ristlõikes kumer. Pritsu talu ait on algselt valmistatud lahtise varaga, uus vara on kinnine.

Korpimisel asetati uus palk konstruktsiooni alla ning märgiti ülemise palgi vara jäljed uuele alumisele. Üleliigne puit eemaldati kirve ja liimeistriga.

Palgile A2 ehk lävepalgile valmistati uste tenderpostide tapiaugud, vastavalt posti ja selle soone kujuga. Uste poole raiuti peale palgi seina sobitamist valtsid. Enne postide paika panemist tuli neid alt *ca* 3,5 cm vähemaks saagida: hoone oli algselt ilmselt liiga pikkade postidega valmistatud, või olid hiljem vahetatud palgi A2 tapiaugud liiga kõrged jäetud.

Palkidele A1 ja C1 tuli põrandapalkide valtsid raiuda. Valtsi mõõdud võeti säilinud originaalpalkide järgi. Suurem töö tehti kettsaega ning töödeldi raiumiskirvega üle.

Peale asendusalkide valmimist asetati need konstruktsiooni alla ning toetati nurgakividele.

Järgnevad hooldustööd: 2007 aastal toimub hoone õigele kõrgusele tõstmine, aastaga on nurgakivid vajunud. Alumised palgid tuleb nurgakividest tõrvapapi või kasekoorega eraldada. Toimub katusematerjali uuendus.

2.2.1. Järeldused

Ajaloo- ning kultuuriväärtusliku objekti taastamine püstitab rea põhimõttelisi küsimusi, millele vastamine ei ole alati lihtne. Pritsu talu aida taastamistööd hinnates tuleb arvestada, et tegu ei ole muinsuskaitse või muuseumi objektiga: hoone on eraomaniku valduses. See eristab aida muudest antud uurimustöös näiteks toodud hoonetest. Hoonel on ehituslik väärtus: see on kohaliku ehitustraditsiooni peegeldav näide 19. sajandi II poolest. Kindlasti on hoonel omaniku jaoks ajalooline väärtus, mis peegeldab suguvõsa ajalugu. Ning samas on tegu lihtsa palgist majandushoonega, mis ei oma Järvamaa või Eesti kultuuripärandis erandlikku tähtsust. Sarnaseid järsknurkadega väiksemahulisi palkhooneid leidub. Kuidas siis hinnata hoonega tehtud taastamistööd?

Siinkohal kasutan tugimaterjalina ICOMOS Puidukomitee harta ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise ja hoolduse soovitusi (vt lk). ICOMOS Rahvusvahelise Puidukomitee ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise põhimõtted tähtsustavad maailma puitarhitektuuripärandi säilitamisel järgnevatid aspekte: dokumenteerimine; hooldamine; sekkumine; parandus ja asendus; „ajaloolise metsa varud“; kaasaegsed materjalid ning tehnoloogiad; haridus ja koolitus. Antud valdkonnad on koondatud viieteistkümneks põhimõtteks, millest olulisemaid järgnevalt käsitletakse. Põhjus antud põhimõtete kasutamiseks on nende olemasolu ja sõnastatus, millest lähtudes taastamistööd hinnata.

Järeldused ja dokumentatsioon. Harta 1. ja 2. punktide nõude kohaselt on hoone taastamistööd dokumenteeritud, ehkki küll tagantjärele. Selgitatud on konstruktsiooni taastamise põhjused, eemaldatu ja asenduste ehitustehnika.

Vaatlemine ning hooldus. „Ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamiseks on oluline regulaarne vaatlemine ning hooldus“ (harta punkt 3). Pritsu talu ait on pidevas kasutuses

laohoonena ning on pidevalt hooldatud.

Sekkumised. Harta 4. punkt nõuab ajaloolise autentsuse ja kultuuripärandi terviku talletamist. Teostatud taastamistöde raames vahetati välja hoone alumised palgid, mis oli hädavajalik hoone maksimaalseks säilimiseks. Tehtud tööd arvestavad konstruktsiooni säilitamise ja minimaalse muutmise, arvestades selle ajaloolist autentsust.

Järgides harta 5. punkti on taastamistööd teostatud suures osas traditsiooniliste vahenditega: siia hulka kuuluvad ms liimeister ja palkehitusel traditsiooniline tööriist kirves. Kasutati 19. sajandil laialt palkehituses kasutatud vene kirvest ning raiumiskirvest. Erinevalt ajaloolisest ehitusloogikast on kirve töötlus saanud tihti „viimistlema“ funktsiooni, kui tegelik puidu töötlus toimus kaasaegse kettsaega. Samas: kummaline oleks 21. sajandi tingimustes nõuda eraomaniku hoone taastamist ainult kirvega, mis on aeganõudev ja kulukas.

Erinevalt 5. punkti nõudest ei ole tehtud taastamine tagasi pööratav: kahjustustega palgid on konstruktsioonist eemaldatud ja asendatud. Arvestades aga pinnase niiskuse kahjustuste iseloomuga ei olnud eemaldatud osade säilitamine võimalik.

Taastamistööd teostati ajaloolist konstruktsiooni säästes ehk minimaalselt muutes (harta 6. punkt).

Harta 7. punkt nõuab igasuguse sekkumise neutraalsust. Taastamistööd on teostatud hoonel tervikuna, jätmata ühtki osa tähelepanuta või eelistamata üht ehitise osa teisele.

Sama 7. punkt sõnastab, et „uuendusel tuleb lähtuda maksimaalselt originaali duplitseerimisest.“ Konstruktiivsed detailid (varamine, nurgatapid, põrandat kandvate palkide valtsid, tenderpostide tapid) on kopeeritud algsega sarnaselt või sellele lähedaselt. Palgi töötlus, nurgaliited ja varamine on teostatud, arvestades tehnilise kirvetöötuse traditsiooni ning saavutades originaaliga sarnase tekstuuri.

Siinkohal siiski mõned erandid:

- Palkide A1 ja C1 juure pähiku küljed on tahumata, tahatud on ainult kaela kohalt. Samad palgid on mõlemast otsast ca 10 cm pikemad (fotod).
- Palgi A2 koopiale on tehtud kinnine vara, kui algsel on varatud lahtiselt.

Harta punkt 8 soovib eemaldatud iseloomulikud detailid säilitada ning arhiveerida. Pritsu aida konstruktsioonist eemaldatud palgid on säilinud, kuid kuuluvad hävitamisele. Eemaldatud palkide valmistamistehnoloogia on dokumenteeritud. Eraomandisse kuuluvate ehitusdetailide säilitamine ei ole nõutav.

Parandus ja asendus. Punkt 9. järgi peab asenduspuit järgima algse esteetilisi, ajaloolisi, keemilisi ja füüsilisi omadusi. Pritsu talu aida konstruktsioon on ajalooliselt männipuidust valmistatud. 2006 aasta juunis toimunud taastamistööl on asenduspuiduna kasutatud kevadel langetatud kuuske. Kuuse kvaliteet annab soovida: palk C1 on kõvera kasvuga. Palk A1 oli juurel hakanud seest hävinema. Palkide A1, A2 ja C1 niiskussisaldus oli suurem kuivanud seinapalkidest; D1 oli ainus kuiv asenduspalk. Antud punktis läheb Pritsu talu aida taastamistegevus risti vastu Puidukomitee põhimõtetega.

„Uued hoone osad peavad eristuma eksisteerivast“ (punkt 10). Et asendused on erineva puuduga tehtud, ei ole uue ja vana eristamine keerukas. Et palgi töötlus ajaloolisega suhteliselt sarnaselt on lahendatud, on erineva puudu kasutamine omamoodi eelisekski edaspidisel eristamisel. Puidukomitee harta soovib uued osad nikerduse, põletusmärgi või muu meetodiga markeerida (11. punkt), mida siin tehtud ei ole.

2.2.2. Kokkuvõte

Kokkuvõttes ühtivad ICOMOS Puidukomitee soovitused mitmes punktis Karilatsi Sepa talu rehielamuga läbiviidud taastamisteooria- ja praktikaga:

- Enne taastamist on teostatud uuringud ja koostatud dokumentatsioon (punktid 1 ja 2).
- Toimub hoone regulaarne vaatlemine (punkt 3).
- Tehtud sekkumine arvestab ajaloolise konstruktsiooni maksimaalse säilimisega (punkt 4).
- Kahjustuste tõsidus ei võimaldanud tagasipööravat taastamist (punkt 5).
- Originaalsubstantsi on maksimaalselt säilitatud (punkt 6).
- Asenduspalkide viimistlus on teostatud traditsiooniliste vahenditega (punkt 7).

- Taastamistöodel on asendustes lähtunud originaali duplitseerimisest (punkt 7).
- Uued hoone osad eristuvad olemasolevast, kuna ajaloolise männipuidu asemel on kasutatud kuuske (punktid 10 ja 11).

Mõnedes punktides läheb Pritsu talu aida taastamistegevus vastuollu Puidukomitee harta soovitustega. Tuleb meeles pidada et tegu on soovituste, mitte nõuetega. Samuti tuleb arvesse võtta eraomandiga tegelemise piiratud võimalusi, ning fakti, et hoone ei ole muinsuskaitse all.

Asenduspalkide algne töötlus on reeglina teostatud kettsaega. Samas: kummaline oleks 21. sajandi tingimustes nõuda eraomandi taastamist ainult kirvega, mis ajamahukas ja seega kulukas on.

Hoonele iseloomulikke ehitusdetaille ei ole säilitatud (harta punkt 8). Tuleb meeles pidada, et tegu ei ole muinsuskaitse all oleva objektiga, mistõttu selline käitumisviis ka vajalik ei ole. Samuti tuleb arvestada erinevate kahjustuste tõsidusega. Kokkuvõttes ei saa iseloomulike detailide säilitamist eraomanikult nõuda.

Asenduspuuit ei järgi originaalmaterjali (punkt 9): männi asemel on kasutatud kuuske. Taastamisel kasutatud asenduspuudu kvaliteet kaheldava väärtusega. Samas: eraomaniku objekti taastamisel oleks palju nõuda täiuslikku. Kuuse ja männi segamini kasutamine ühes konstruktsioonis ei ole midagi haruldast Eesti palkehituse traditsioonis: reeglina on ehitatud millest võimalik. Männist ajaloolise hoone kuusest koopia valmistamist tuleb siiski vaadelda kui eksitavat tegevust, mis muudab hoone ajaloolist nägu ning terviku autentsust.

2.3. Mahtra Talurahvamuuseum: Eeru kõrts

Atla-Eeru kõrtsihoone on ehitatud aastal 1811, kõrtsiks sai algne rehemaja 1841. aastal. Eeru Eestis ainulaadne säilinud talupojakõrts. Hoonel on suur ajalooväärtus selle seose tõttu 1858. aasta Mahtra sõjaga. Madala kelpkatusega hoone koosneb lääneosas kivist tallist (rehealusest) ning idaosas rõhtsatest ümarpalkseintest, siin on kasutatud 19. sajandil üldlevinud järsknurka (fotod 2.3.1-2.3.2, joonis 2.3.1). Hoone keskel asub rehetuba, idaservas kaks kambrit. Arhitektooniliselt põnev moment on hoone põhjaosas (vt foto), kus välisseina pind taandub rehetoa seinani: seinad G ja E pole siin täisnurga all vaid asetatud nürinurkselt, mis teeb nurgatappide tegemise veidi teiselaadseks. Ühelt poolt tapitud palgid on rehetoa seinas F vastas keelega tenderpostis.

Sisepääs hoonesse asub lõunas A seinas. Hoone on saanud endale kuueruudulised aknad, mis on postide ning ülaprussiga raamistatud: üks aken asetseb lõuna- (sein A), kaks idafassaadil (seinad B ja C). Lisaks on tilluke kambriaken seinas A ning neljaruuduline rehetoaaken põhjafassaadil seinas F.

K. Aluve järgi pärinevad esimesest ehitusjärgust välisseinte ülemised palgid, rehealune ja rehetuba (Kilumets 2003: 1). Hoone hetkel nähtavad vanematest palkidest välisseinad on valmistatud suhteliselt lohakalt, mis on ka piisav. Palgid on männist, sirged, tihedate aastarõngastega, lülipuidurikkad ja väheste oksakohtadega.

Tööriistad: Vara on tehtud kirvega, järsknurk saetud. Tapid on ilmselt kirvega töödeldud. Lahtiseks jääb pähikute töötlus: kirde- ja kagunurgas töötlusjälgi enam näha ei ole, ehk ka ilmastiku ja puidu vanuse mõjul. Ilmselt on need kirvega välja tahatud. Põhjaseina nürinurkse ümberehituse nurgad EF ja GF on lahendatud püstpostidega, kus kirvega tahatud tapikeeled F seinale kinnitatud soonega posti suubuvad.

Varamisel on tähelepanu pööratud pigem kiirusele kui tihedusele, nii on kahe palgi vahel näha ka 2 cm kõrguseid pragusid. Soojapidavuse täiustamiseks on varasse rohkelt sammalt topitud ning mingil hetkel hoone seest savikrohviga kaetud.

Järsknurka AB, BJ, CD tapid (foto) on „mõnuga“ valmistatud: kael on pikisuunas mõlemalt poolt vähemalt 0,5-2 cm pikem. Liigne otste õnar on reeglina katsutud pähiku poole jätta, et sooja võita. Kaelad reeglina ei toeta üksteise peale (vahe taas 0,5- 2 cm):

hoone toetab palgivaradele. Pähikute küljed on tahatud, tahumine algab 1-3 tolli enne kaela kerge nurga all. Pähiku laius on ca 7 tolli, pikkus varieerub 6-7 tolli. Vastavalt ehitusmaterjalile istuvad pähikud üksteisel hõredalt.

Nürinurksete järsknurkade DE ja GH valmistamise käekiri on erinev. On näha et sellise nurga valmistamine keeruliseks on osutunud. Nürinurksed liited ei ole liiga tihedad: kaelte vahel on tihti palju tühja ruumi, õnarus on sageli laiem kui vaja. Põhjaseina algsed palgid seintel D ja H on võrreldes hoone kirde- ning kagunurkadega ebauhtlaselt läbi saetud, mis hilisemale ümberehitusele viitab.

2.3.1. Kõrtsi taastamistööd

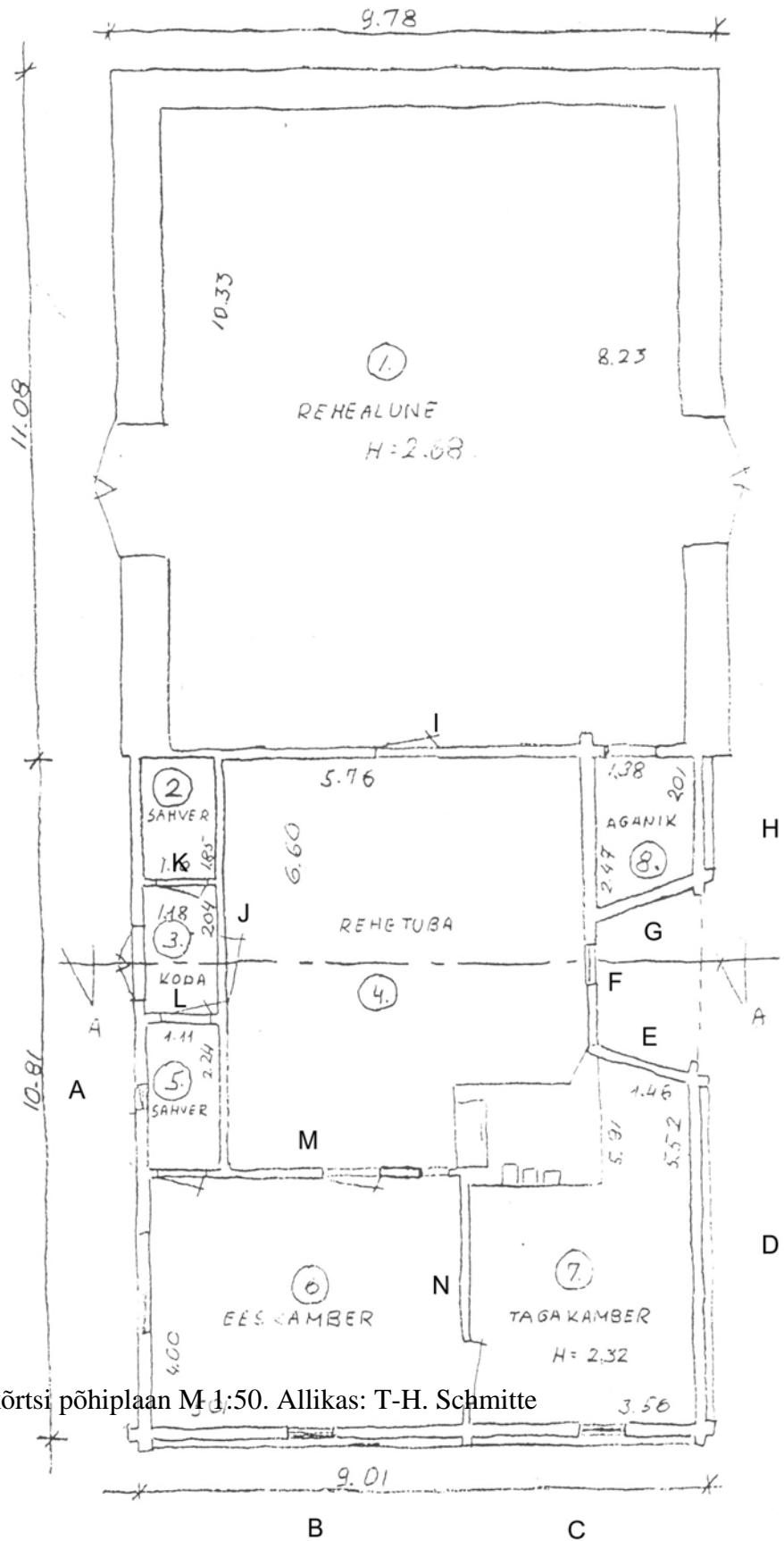
Eeru kõrtsi restaureerimistööd toimusid aastate 2002 ja 2003 aastate septembrikuus, teostajaks oli OÜ Rändmeister. Tehtud tööde aruandes (allikas: Kilumets 2003: 1) on kirjeldatud tehtud töid järgnevalt:

- kahjustunud palkide eemaldamine kogu pikkuses;
- kahjustunud palkide eemaldamine osaliselt: amputeerimine kahjustuse lõpust 25 cm kauguselt;
- asendatud 9-14 kuud kuivanud männipalkidega;
- uute palkide ettevalmistus kettsaega;
- vara märkimine vararauaga, varamine künakirvega;
- jätkamine: kas pool-poolega tammenaaglitega või keeljatk (enamasti);
- nurgatapid ja pähikud, side tenderpostidega originaalsõlmede järgi;
- toppimine takuga;
- lõunaseina jätkukohad toestati siseküljel tugipostiga.

Selgelt on tegu uue **ehitusjärguga**, millele eelnevate hulk ja piirkond antud uuringu juures lahtiseks jääb. Nt hoone lõunafassaadil, sein A on loetavad vähemalt kolm ehitusjärku: vanimad ülemised palgiread (a 1811?), hilisemad (a 1844?) read 1-7 (paiguti 5-7) ning viimati vahetatud read 1-4 (a 2003).

②

PÕHIPLAAN EERU KÕRTS

Joonis 2.3.1. Atla-Eeru kõrtsi põhiplaan M 1:50. Allikas: T-H. Schmitte

Foto 2.3.1. Atla-Eeru kõrtsi idafassaad (seinad B ja C) aastal 2001. Allikas: Uuetalu 2001: foto 4

Foto 2.3.2. Kõrts peale taastamistöid aastal 2007.

Visuaalselt on näha, et restaureerimistöode käigus asendati või jätkati uuega peamiselt seinad allpool asetsenud pehkinud palke: lõunaseinal A neli; idaseinal B neli, seinal C kaks; põhjaseinal D kaks alumist. Seinal E vahetati kaks alumist, seinal F 3.,4. ning 6. palk, seinal G 1.,2.,3. ning 6. palk. Põhjaseina kivimüürini ulatuval seinal H vahetati välja viis täispikka palki, üks jätkati. Lisaks tehti rida väiksemaid jätkatud proteesimisi, mis võimaldas maksimaalse algse substantsi säilitamise.

Vanade palkide vahetamisel uute vastu on arvestatud uute palkide mõõtmeid. Vanade eemaldatud palkide mõõtmed kajastuvad uue ning säilinud vana palgi kohtumispunktides: nurgaliites arvestab uus õnarus vana kaelaga ning vastupidi, vastavalt on tehtud uute palkide varad või ülaosad vanade faktuuri järgi. Restauraator O. Nõgese sõnul ei ole tegu vanade palkide koopteega, vaid uute palkide vanasse konstruktsiooni sobitamiseks.

Kasutatud tööriistad võimaldasid täpse tulemuse jätkamisel ning uute palkide valmistamisel. Suuremad tööd tehti kettsaega, viimane töötlus aga tavalise kirvega (ehitusmeister O. Nõgesel Husqvarna kirves suhteliselt lühida teraga, jälg ca 7 cm). Jätkude juures lõigati uus palk vana eeskujul hõõvliga samaks.

Varamine on tehniliselt täiuslikum kui algselt: kui vanemad varad on mõnuga vahel isegi 2 cm laiemad kui vaja, siis uute palkide puhul üle 0.5 cm kõrgust pragu ei leia. Vara märkimise järel eemaldati jämedam osa kettsaega, viimane lihvi anti künakirvega (O. Nõges) (foto 2.3.4).

Uute palkide **corp** imiteerib omamoodi vana palki, kuna uue palgi corp ülemise vara järgi on vormitud. Et ülemise palgi vara kadunud palgi faktuuri matkib, on asenduspalgile sisuliselt vana corp kopeeritud.

Nurgatapid AB ja CD on tehniliselt paremini valmistatud kui algsed (foto 2.3.5). Kaelad ning vastavad õnarad on pea millimeetri täpsusega kokku sobitatud. Erinevus algsest struktuurist on, et kaelad üksteisele toetuvad. Pähikud on külgedelt peale jämedama saega eemaldamist üle tahatud, ca 7 tolli lai. Tahumine algab 2-3 cm enne kaela. Näha on lühikese kirvetera kiududega risti jooksvad jäljed. Pähikud istuvad üksteisel tihedalt, nende otsad on ühtlase joonena lõigatud. Pähikute ühtlus on ms tingitud kvaliteetsest ja ühtlasest ehituspalgist, mis võimaldas pähikud üksteise kohal tihedalt kokku liita.

Foto 2.3.3. Palgi varamine kettsae ja künakirvega. Allikas: kilumets 2003

Foto 2.3.4. Proteesitud pähikud nurgaliite G juures.

Foto 2.3.5. Atla-Eeru kõrtsi taastamistöodel on nurgaliited märgatavalt täpsemalt valmistatud kui algsel hoonel.

Nurgatapid DE ja GH on märgatavalt täpsemalt ning meisterlikumalt tehtud kui vanema substantsi puhul. Liited on tihedad: kaelte vahel on ei ole tühja ruumi. Pähikud on lõigatud sirgjoonena ning istuvad üksteisel tihedalt. Täpne on ka töö postidesse ühendatud keeltappide juures.

Jätkud vana palgiga on tihedalt koos, liitekohas on uus palk töödeldud vana mõõtmete järgi (foto 2.3.4).

2.3.2. Järeldused ja kokkuvõte

Ajaloo- ning kultuuriväärtusliku objekti restaureerimine püstitab rea põhimõttelisi küsimusi, millele vastamine ei ole alati lihtne. Et Atla-Eeru kõrts on Eestis ainulaadne talupoegade kõrts ning oluline ajaloolise väärtusega objekt tuleb süveneda selle säilitamistegevuse poleemikale põhjalikumalt. Siinkohal kasutan tugimaterjalina ICOMOS Puidukomitee hartat, mis sõnastab puidust pärandi säilitamise- ning hoolduse põhimõtted, sh ka sekkumise ning paranduse ja asenduse lähtepunktid 4-11.

ICOMOS Rahvusvaheline Puidukomitee (ICOMOS *International Wood Committee*, IIBC) on üks kuueteistkümnest ICOMOS rahvusvahelistest teadlaste komiteedest. Puidukomitee loodi 1975. aastal, mil sai selgeks ajalooliste puitkonstruktsioonide jaoks mõeldud konserveerimispõhimõtete välja töötamise vajalikkus. Antud valdkond erineb mõneti Veneetsia hartast, mis suurel määral siiski kivist ehituspärandile keskendub. Tänapäeval töötab komitee arendamaks rahvusvahelist koostööd puitarhitektuuri ning konstruktsioonide säilitamisel ning on ICOMOS antud ala programmide nõuandev organ. Puidukomitee põhimõtted, mis austavad kultuuride erinevusi, puitkonstruktsioonide omapärasid, keskkonnast tingitud nõudmisi ning otsides eripärase arhitektuuri säilitamiseks sobivamat lähenemist, on sõnastatud 1999. aastal kinnitatud hartas.

Puidukomitee harta sõnastab punktis 5a, et oluliseks tuleb pidada traditsiooniliste **tööriistade** kasutust, mis võimaldab algse substantsiga sarnase töötlusilme. Põhimõtteliselt on vastavalt käitunud ka Atla-Eeru restaureerimistöde juures. 21. sajandi tingimustes on kasutatud kettsaagi ning elektrihöövlit, kuid nende jäljed on nt vara puhul künakirvega eemaldatud. Pähikud ning kaelad on peale kettsaagi kirvega viimistletud.

Kettsae töötlusjälge on nurgaliidete juures näha vaid juhuslikult. Ehkki 19. sajandil Husqvarna kirvest Raplamaal oluliselt ei tuntud, on põhimõtet korrektselt järgitud.

Ideaalne on originaalsubstantsi minimaalne muutmine (harta punkt 6). Restaureerimistöde raames vahetati välja ainult pehastunud palgid ning paigati neid sealt, kus palgi konstruktiivsed omadused taastusid. Algse substantsi säilimise vaatepunktist tuleb märkida, et hoonet ei rekonstrueeritud, vaid pehkinud palgikorrad vahetati alt välja, fikseerides eelnevalt struktuuri.

Uute palkide valmistamist seletab pikemalt harta üheksas punkt: *Ajaloolise struktuuri parandusel saab asenduspuüt järgida originaali ajaloolisi ning esteetilisi väärtusi. Uued osas tuleks teha samast puidust, vajadusel isegi kvaliteetsemast materjalist. Võimalusel peaks sarnanema ka niiskussisaldus ning muud füüsilised parameetrid. Käsitöö ning ehitustehnoloogia peaksid võimalusel ühtima algsega. Sama kehtib muude materjalide puhul, n naelad. Ehitise osa vahetamisel tuleks kasutada traditsioonilisi puiduliiteid, kui see on sobiv ning vastab struktuuri nõuetele.*

Tehtud restaureerimistöde puhul on kasutatud olemasolevaga sarnast männipalki, mis oma omadustelt vanale alla ei jää. Puit on 9-14 kuud kuivatatud, mis omadustelt vana puiduga kokku sobib.

Harta seitsmes punkt sõnastab uute palkide valmistamise põhimõtte: *uuendusel tuleb lähtuda maksimaalselt originaali duplitseerimisest, seda nii materjali, tehnika ja tekstuuri puhul.* Atla-Eeru kõrtsi rõhtpalkseinte konstruktsiooni vana ehitustehnikat (hoolimata ehitusjärgust) saab iseloomustada sõnadega rohmakas või rahuldavalt täpne. Töö tehti mitte lohakalt aga kiiruga, liigse nokitsemiseta. Hoones soojuse hoidmise juures pöörati tähelepanu tihedale toppimisele, mis osati kompenseerib vara ning nurgaliidete täpse tegemise ajakao. Ehitustehniliselt on tehtud restaureerimise palgi töötlemise eri momendid teostatud palju täpsemalt kui algse hoone puhul. Võiks ütelda, et 19. sajandil ehitati ca poole tolli täpsusega, antud sajandi restaureerimistö tehti poole sentimeetri täpsusega, ka paremini. Detailidele nurga, jätkude ning vara valmistamisel on pööratud suurt tähelepanu.

Puidukomitee harta punkt kaheksa sõnastab, et *restaureerimise eesmärk on konserveerida ajalooline struktuur. Sellest eemaldata tuleb katalogiseerida ning iseloomulikud näited*

arhiveerida kui osa dokumentatsioonist. Antud hinnangu autori andmetel vastav materjal puudub.

Lähtudes ICOMOS Puidukomitee harta põhimõtetest saab järeldada:

- Saavutatud on algse substantsiga sarnane töötlusilme. Lõplikul palgi töötlusel on kasutatud traditsiooni põhiseid tööriistu.
- Välja vahetati vaid pehastunud palgiosad: säilitatud on võimalikult palju vanemat substantsi. Samas on struktuur stabiliseeritud.
- Asenduspuut järgib ajaloolisi ja esteetilisi väärtusi.
- Asenduspuut on algsega võrreldes sarnase ning parema kvaliteediga
- Asenduspuut järgib ehitustehnoloogiat ning täiustab seda. Liited ja vara on märgatavalt paremini lahendatud kui algne materjal.
- Puudub eemaldatud osade dokumentatsioon, nagu ka iseloomulike näidete arhiivimaterjal.

Jälgides Atla-Eeru kõrtsi tehtud restaureerimistöid, tuleb püstitada paar küsimust:

- Kas tuleks kopeerida võimaluste piires iga kahjustunud ja asendatava palgi tehniline moment?
- Kui tõsiselt tuleks suhtuda eemaldatud originaalsubstantsi dokumenteerimisse?

Igasuguse säilitamistegevuse eesmärk on talletada ajalooline autentsus ning kultuuripärandi tervik (Puidukomitee harta 4. punkt).

Antud restaureerimistöo loob omamoodi täiusliku versiooni hävinenust, olles vanemast ehitustehniliselt parem. Positiivne seejuures on, et hoone konstruktsiooni restaureerimistööd eristuvad selgelt algsest struktuurist, st edaspidi on uue ja vana ehitusjärgu eristamine lihtne, silmaga haaratav. Puidukomitee harta 10. punkt sõnastab, et *uued hoone osad peavad eristuma eksisteerivast*, mida antud restaureerimistöo ka saavutanud on.

2.4. Põlva Talurahvamuuseum Karilatsil: Sepa talu

Punaku ehk Viro Sepa talu paikneb Karilatsi külas Kõlleste vallas Põlva maakonnas. Hoonetekompleks kuulub Põlva Talurahvamuuseumi alale ning on 1998. aastal riigivara registrisse kantud: talu hooned on muuseumi ühed vanemad. Sepa talu paikneb künkal Ahja jõkke suubuva Piigaste oja ääres. Ojaga risti jookseb põhja-lõuna teljel Tartusse viiv maantee. „Juulius ja Emilie Punak ehtasid talu 1860. Sepa ehk Punaku talu. Emiliel oli esimesest abielust 3 tütar ja üks poeg. Ühiseid lapsi oli 2 poega ja 3 tütar. Julius oli sepp, Emilie koduõmbleja“ (allikas: Juliuse ja Emilie tütar-Alilia-Heinola Banhard. Edastas R.Roop). Talukompleksi kuuluvad eri aegadel ehitatud rehielamu, ait ja laut. Teada olevalt on hävinenud saun-sepikoda. Hooned on valmistatud männipalkidest. Säilinud hoonestuse taastamist alustati 2005. aastal rehielamuga. 2006. aasta sügisel taastati ait ja laut ning viidi ka uue laastukatuse alla.

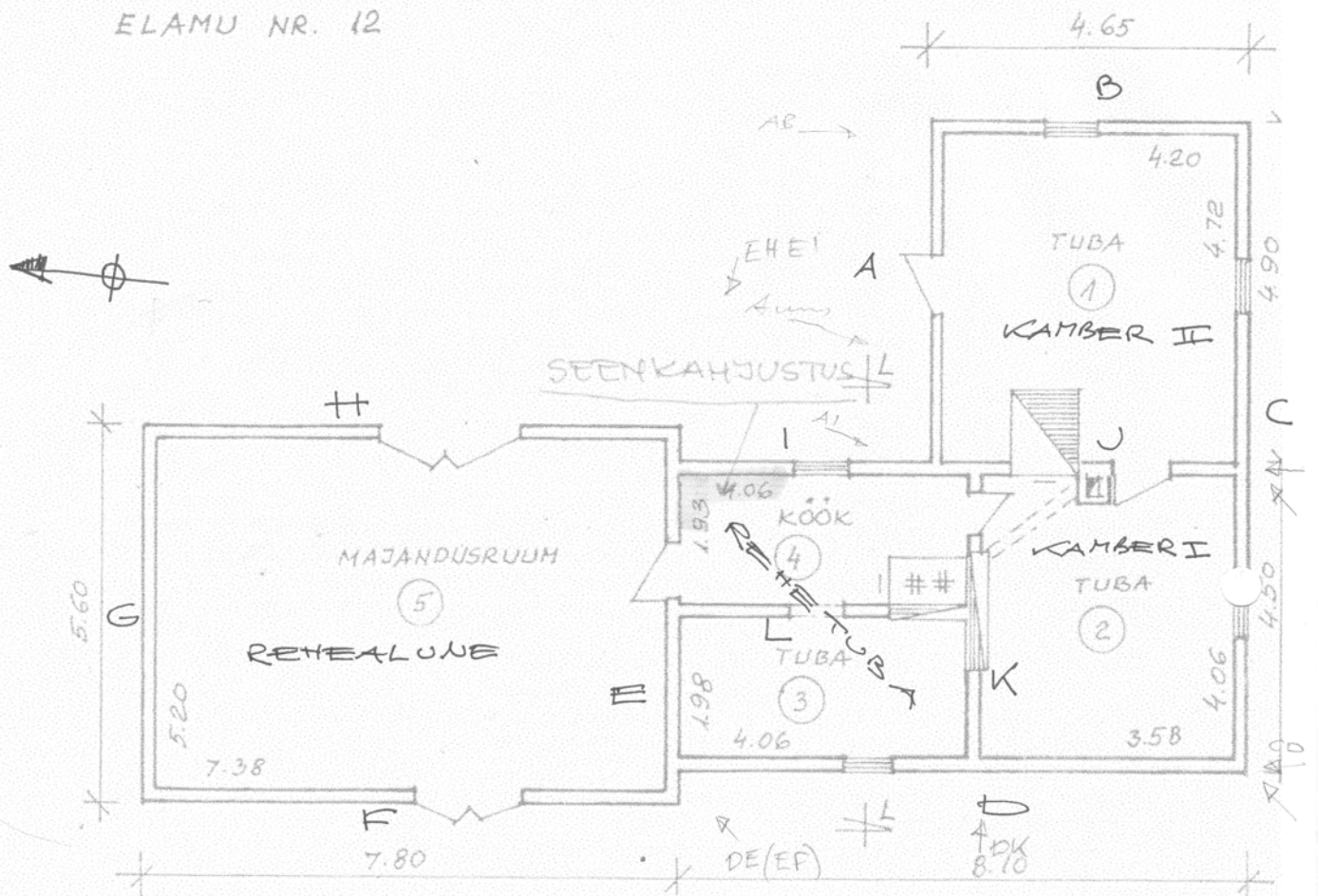
2.4.1. Rehielamu

Rehielamu on L-kujulise põhiplaaniga (vt joonis 2.4.1, fotod 2.4.1-2.4.3) ühekordne hoone, see on ehitatud eri järkudes. Hoone on ehitatud põhja-lõuna teljele: põhjapoole jääb rehealune, ümberehitustega rehetuba ja hilisemad kambrid jäävad lõunasse ja itta. Põhjatiivas on kelpkatus, lõunas katus murdub ning lõpeb idas viilkatusega. Hoonel on algselt olnud lahtistest maakividest alus, mis nüüdseks vuugitud vundamendiga on asendatud. Kambratesse on ehitatud korsten ja küttekehad. Rehielamut kasutab muuseumi konservaator.

Ehituse detailid viitavad sellele, et hoone on valmistatud mitmes erinevas järgus. Visuaalselt on võimalik eristada järgnevad **ehitusetapid**:

- Rehetuba (plaanil majandusruum 5). Seinad D (E ja K vahel), E, I ja K on valmistatud ühtlase kasvuga männipalkidest, nurgad on mõõgakaela meenutavad sadulnurgad.
- Rehealune (plaanil ruumid 3 ja 4). Seinad F, G ja H on valmistatud ebaühtlase kasvuga männipalkidest, nurgad on lihtsad sadulnurgad. Hooneosa eendub põhiplaanil muust hoone kehandist ja on viimasega omapäraste massiivsete postnurkadega liidetud.

ELAMU NR. 12

Joonis 2.4.1. Sepa talu rehielamu põhiplaan. M 1:100. Allikas: Roht 2005

Foto 2.4.1. Sepa talu rehielamu. Vaade läänest.

Foto 2.4.2. Sepa talu rehielamu aastal 1980. Vaade kirdest. Allikas: MKA arhiiv

Foto 2.4.3. Sepa talu rehielamu aastal 2007. Vaade kirdest.

- Lisaruum I (plaanil tuba 2). Seinad D (C ja K vahel), C (J ja D vahel) ja J on valmistatud ühtlase kasvuga männipalkidest. Nurgad CD ja CJ on koerakaelnurgad, nurgad DK ja IK on lahendatud postidega.
- Lisaruum II (plaanil tuba 1). Seinad A, B ja C on valmistatud ühtlase kasvuga tahutud külgedega männipalkidest. Nurgad AB ja BC on järsknurgad, nurgad AI ja CJ on lahendatud postidega. Hoone osa on muu hoone kehandiga risti.

Loomulikult on hoone juures toimunud mitmeid väiksemaid **ümberehitusi**. Ilmselt on hoonel olnud lisaehitus lääne küljel, millele vihjavad D seinaga C ja K nurkade mõningatel pähikutel leiduvad keeltapid (vastus nurgapostile). Muudetud on hoone avasid: D seinaga ukseava on püstpalkidega suletud. Enne taastamistöid on I seinaga akna alune olnud kärgetellistega parandatud. Samuti on palkidega kinni ehitatud ava aknast N pool: tegu võis olla algse rehetoa aknaga. Hoone eluruumide piklikud kahepoolsed aknad pärinevad 20. sajandist, kokku on neid viis: B seinas, kaks C seinas, D ja I seinas. Omapärase detailina on säilinud arhailine suitsuluuk E seinas.

Hoone kandev konstruktsioon on valmistatud männipalkidest. Enamus ehitisest on valminud traditsiooniliselt kirvega. Erinevate ehitusjärgude autoreid ei saa süüdistada liigeses pedantsuses detailide valmistamisel: nurgaliidetel on jäetud ruumi toppimiseks, puuduvad tuult takistavad hambad või soojatapid. Samuti on valminud lahtine vara. Meister J. Metssalu sõnul ei ole hoonel isegi salapulki. Ometi ei saa vanu ehitajaid laiskuses süüdistada: tehtud on vajalik, et eluhoone saaks funktsioneerida. Rohkem vaeva on nähtud seinte A, B ja C palkide kirvega tahumisel, samuti on järsknurgad suhteliselt täpselt valminud.

2.4.2. Situatsioon enne taastamis- ja hooldustöid

Hoidlana kasutatud muuseumihoone oli tehniliselt avariihohtlik. A. Roht'i ekspertiisi ja ehitusmeistri J. Metssalu ütluste alusel olid hoone suuremad puudujäägid järgnevad:

- Lagunenud või vajunud vundament. Hoone vajumise / kultuurkihi kasvamise tagajärjel olid mitmed alumised palgid pehkinud: A1, B1, C,1, D1, F1 (G osa), G1 ja H1.

- Pinnaseniiskus. Eluruumide põrandad ja põrandatalad vajasisid välja vahetamist.
- Seenkahjustus (majavamm e *Serpula Lacrymans*). Vamm ilmnes EI nurgas.
- Amortiseerunud katusekate. Hoone katusekonstruktsioon oli säilinud, laastukatus vajab aga välja vahetamist. Katuse läbilaskmises võib kahtlustada laekonstruktsiooni kahjustusi.
- Palkide vananemine. J. Metssalu järgi tuli mitmed palgid välja vahetada, kuna need oma konstruktiivse funktsiooni kaotanud olid (pehkinud ja lagunened palgid, nurgatapid- ja pähikud).
- Putukkahjustused (ilmselt puukoi) ilmsid kogu hoones.
- Tõrvapapp A ja I seintel. Papp olla J. Metssalu sõnul kunagi katuse läbilaskmiste kaitseks pandud. Papi taga ilmsid pehkinud palgid.
- Haljastus. G seinastas olla J. Metssalu sõnul olnud põõsad, mis seinast alumiste palkide pehkimisele kaasa aitasid.

2.4.3. Seinakonstruktsiooni taastamistööd

Sepa rehielamu taastamistööd toimusid 2005 aastal. Hoone tehniline seisund oli kriitiline ja asendust vajavate osade hulk oli suur, mistõttu hoone eri osad lahti tuli monteerida. R. Roop'i sõnul toimus enne taastamist vajalik dokumentatsioon: hoone olulisemad konstruktsioonid pildistati üles.

Vana hoone **taastamine** toimus vana eeskujul (R. Roop). Et vanad ehitajad või meistrid detailidele liialt aega ei raisanud, valmisid ka asendatud osad vajadusele vastavalt: „Lõdvalt nagu oli, nii ka tegin“ (J. Metssalu). Seinte taastamisel kasutati vana hästi säilinud materjali. Palgid mis oma ehitusliku funktsiooni kaotanud olid eemaldati ning kopeeriti. Kopeerimisel tuleb oluliseks pidada palkide mõõtmete kõrguse säilimist, et uus palk vanadega kokku sobituks. Seetõttu valiti uus palk vana mõõtmete eeskujul (vastav juure ja ladva diameeter). Kopeeriti nurgaliite mõõtmed, et vana ning uus palk nurgas omavahel sobiksid. Kui palk oli täielikult hävinenud, valmistati nurga koopia võimaliku säilinud pleekimisjälje järgi. Uute osade valmistamisel kasutati metsakuiva kuuske: mändi ei olnud võtta ning kuiva kuusega ei ole kuivamisvahede muret (J. Metssalu).

Foto 2.4.4. Rehealuse sadelnurr (nurr GH)

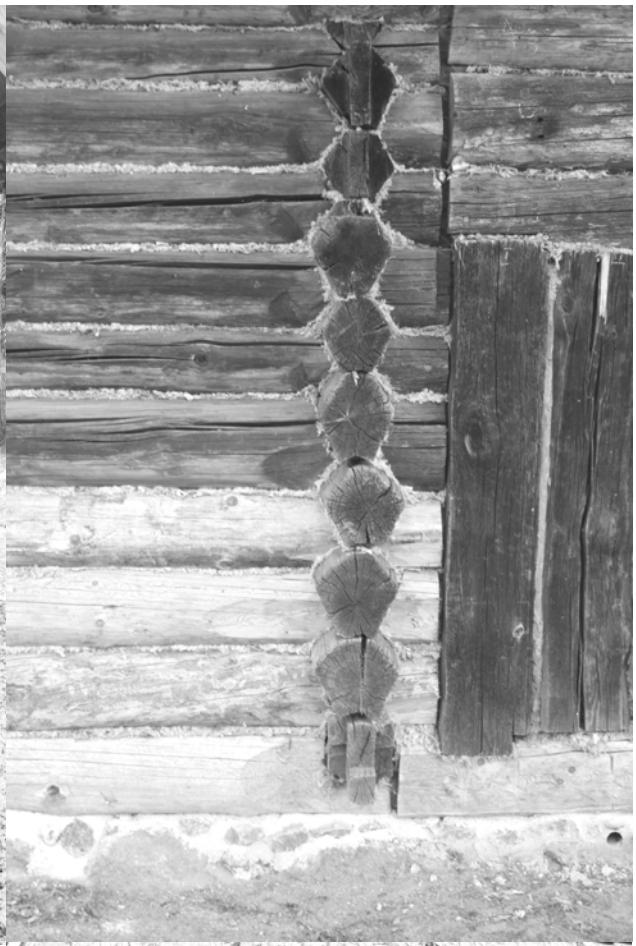
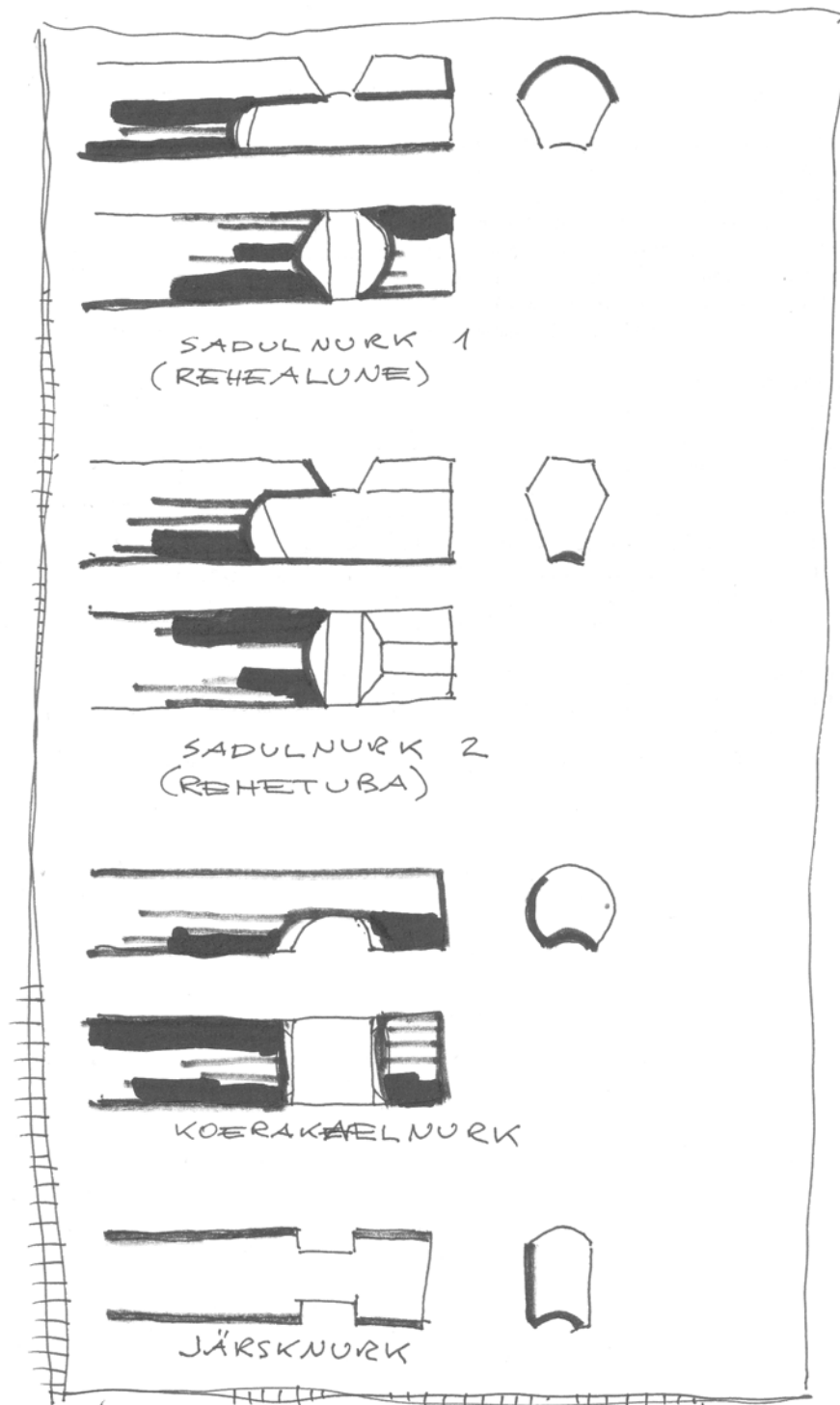

Foto 2.4.5. Rehetoa sadelnurr (nurr DK)

Foto 2.4.6. Koerakaelnurr (nurr CJ)

Joonis 2.4.2. Sepa talu rehielamu erinevad nurgaliited

Peamised taastamisel kasutatud **tööriistad** olid kettsaag, liimeister ja raiumiskirves. J. Metssalu nimetab oma tööriista „saksa“ kirveks (hiljuti poest ostetud), mil on õhuke kahelt poolt ühtlaselt teritatud kumer tera, ca 12 cm lai. Kettsae funktsioon on valmistada konstruktiivsed osad: eemaldada vajalik puit ning anda valmistatavale palgile põhivorm. Kirvega toimub palgi lõplik viimistlemine, va ehk vara puhul.

Enne lahti võtmist ja taaspüstitamist palgid nummerdati. Hoone lahti võtmine, vundamendi ja palkide parandus toimus osahaaval: rehealune (majandusruum 5); rehetuba (köök 4 ja tuba 3); kamber (tuba 2); teine kamber (tuba 1). Antud järjekord jälgib ligilähedaselt hoone püstitamise loogikat, kus enne lisaehituse taastamist korrastatakse vanem osa. Meister J. Metssalu sõnul ei võinud tervet hoonet korruga maha võtta, sest muidu ei oskaks seda enam õieti kokku panna. Peale lammutamist taastati vastava hoone osa madal vundament, misjärel seinteni jõuti.

Rehealuse osas on vahetatud järgmised palgid: F seinal on asendatud alumine palk, G seinal on asendatud alumised viis palki. H seina N osas on asendatud palgid 1-5, 9, 11, 12. Nurkades EF ja EH on säilinud Eestis ehituspärandis omapärasena välja toodud püstposte. F ja H seinte palgiotsad on vormitud keelteks, mis püstposti soonde jooksevad. H seinal on algse eeskujul keeltapiga asendatud palgid 9-11. Postid on I ja D seinaga metallkrampidega.

Massiivsem palkide vahetus toimus **rehetoa** (köögi ja tuba 3 osa) osas, kus olid **majavammi** kahjustused. Seenkahjustusega palgid eemaldati säilinud konstruktsioonist ja põletati. Majavammi ulatusele viitab vahetatud palkide hulk. D seinal on asendatud neli alumist palki ning E nurga pool veel palgid 5-8. E seina D poolses osas on vahetatud vähemalt üheksa alumist palki, samuti üheksa I seina poolses otsas. I seinas on vahetatud kolm alumist ning E seina pool veel 4-8, 12 ja 13 palgid. Selgelt on tegu hoone eri osadega võrreldes massiivseima palkide vahetusega. Palkkonstruktsioon on rehetoa osas immutatud seenekaitse vahendiga (R.Roop).

Seina I palkide vahetusega on kaduma läinud rehetoas olnud väike (akna)ava.

Esimese kambri osas (tuba 2) on vahetatud alumised palgid nii seinas C (J ja D vahel) seinas D (C ja K vahel). Asenduspalk on erinevalt säilinust kirvega küljetatud. Seinast J on vahetatud kolm alumist ümarpalki.

Teisel kambril (tuba 1) on vahetatud A, B ja C seinte alumised palgid; A seina I poolsed palgid 5-9; B seina akna alune palk osaliselt; C seina kolmas palk J nurga poolt. A seina I osa palkide vahetuse vajadus selgus peale seda katnud tõrvapapi eemaldamist. Uued palgid valiti vanade kõrgusmõõtude järgi, küljed valmistati saega ette, misjärel need kirvega üle viimistleti. Viimistlusjälg on algsete palkidega sarnane: palki on tahatud diagonaalsed kirvetera jäljed.

Salapulke hoonel J. Metssalu sõnul ei olnud, mistõttu ta neid hoone taaspüstitamisel ka ei kasutanud: hoone on jäetud algse eeskujul „lõdvaks“.

Vara (foto) laiuse määrab palgi kõrgus ning vastavate ristuvate palkide madalus. Vara laiuse või kitsusega saab töödeldava palgi vajaliku kõrguseni viia. Et see ristuvate kaelade/õnarate vahele mahuks. Sepa rehielamu taastamisel on näha meistri kätt, kus varatud uued palgid vanade vahele sobituvad.

F, G ja H seinad on lahtise varaga, samuti D (E ja K vahel), E, I ja K seinad. Seinad C (J ja D vahel), D (C ja K vahel) ja J on valmistatud pigem lahtise varaga. Seinad A, B ja C on valmistatud kinnise varaga. Vara kopeerimisel eemaldas meister esmalt kettsaega suurema puidu, misjärel kirvega viimane viimistlus tehti. Kirvega töödeldi vara põhi sobivalt kumeraks, mida kettsaega teha on keeruline. Vara huulte viimased laastud eemaldatakse J. Metssalu sõnul hõõveldusliigutusega: vara mokaasid ei tohi raiuda, puitu võivad praod tekkida.

Nurgad (joonis , fotod): Sepa talu rehielamut iseloomustab esmajoones selle nurgaliidete mitmekesisus.

- Rehealuse juures on kasutatud sadulnurka. J. Metssalu nimetab seda eidenurgaks, K. Tihase hõõriknurgaks (1974: 55).
- Rehetoa osas on lisatahuga sadulnurk. J. Metssalu nimetab seda mõõgateranurgaks, kuid viimasel peavad õnarad nii all kui ülal olema. Rehetoa

nurgad on pelgalt ülaõnaraga. K. Tihase järgi on tegu nn vana eesti nurgaga (1974: 55).

- I kambri juures on koerakaelnurgad (J. Metssalu järgi venenurk).
- II kamber on valmistatud tahutud palkidest ja järsknurkadega.
- Kuulsad on rehealuse ja –toa vahelised jässakad postid, mis Eesti mastaabis omapärased on.

Postide kasutus vihjab ms sellele, et rehealune peale rehetoa valmimist viimasega liideti. Prussist poste on kasutatud ka kambrite liitmisel hoonemassiiviga.

Hoone taas püstitamisel tuli mitmed palgid asendada just nurgaliite vananemise või kahjustuste tõttu. Liite erinevad mõõdud (kael, õnarus, tahud) kopeeriti uutele palkidele. Nurgaliite algtootlus toimus kettsaega, kui viimane viimistlus kirvega tehti.

Rehealune: nurkades FG ja GH on kasutatud sadulnurka, kus koerakaelnurgale omaselt on õnar tehtud vaid palgi ülapoolde. Palgi alaserva tahud muudavad selle ristlõike „pirni“ kujuliseks: ülapool on kumer, alumine pool alt koonduv (vt joonis). Alumine tahk algab vahetult enne nurgaliidet. Tahud on näha palgi juureotsas, kui ladvaots on tihti liiga kitsas et tahku eristada. Rehealuse nurgaliited on valmistatud algse sadulnurga eeskujul. Asenduspuut on ühtlasema kasvuga kui säilinud vanadel palkidel: juure- ja ladvaosa diameetrite erinevused on väiksemad. Seetõttu tuleb sadulnurga lahendus ehk selgemaltki välja kui vanal materjalil.

G seinaviie asenduspalgi F ja H otsa pähikud on säilinutest *ca* 10 cm pikemad. Samuti on tehtud H seinaviie alumise asenduspalgi pähikud. F seinal säilinud palkide pähikud on ühtlase pikkusega: kas G ja H seinte pähikud on tahtlikult pikendatud?

Rehetuba: nurgad DE, EI, IK ja DK on valmistatud samuti sadulnurkadega, vaid selle erinevusega, et palgi ülapoolde on pähiku osas tahk raiutud. Alumine tahk algab veidi (5-10cm) enne nurgaliidet. Nelja tahuga jätab pähiku ots kuuekandilise mõõgakaelnurga mulje (joonis). Asendatud palkide juures on nurgaliide lahendatud algse sarnaselt. Õnar on valmistatud algse eeskujul avaralt, jättes ruumi toppimisele. Erinevuseks saab tuua, et uute palkide ülemine tahk algab enne nurgaliidet, kui algsete puhul see ainult pähikut iseloomustab.

Esimese kambri (tuba 2) osas on nurgad CJ, CD, DK ja JK valmistatud koerakaelnurkadega. Kumer õnar on raiutud palgi allpoolde, õnara servad on kirvega kergelt tahatud. Nurgas CJ on vahetatud kolm alumist palki, mille nurgaliited on valmistatud algse eeskujul.

Nii seinas C (J ja D vahel) seinas D (C ja K vahel) on vahetatud alumine palk. Asenduspalk on erinevalt säilinust kirvega küljetatud. Nurgaliitena on kasutatud järsknurka, mis hooneosa iseloomustava koerakaelnurgaga ei sarnane.

Tahatud palkidest ehitatud **teise kambri** (tuba 1) nurgad AB ja BC on valmistatud järsknurkadega. Õnarad on saetud palgi üla- ja allpoolde. Nurgaliited on valmistatud märkimisväärse täpsusega, kus õnara külje ja vastava kaela vahel kuni 5 mm ruumi on. Nurgad AI ja CJ on lahendatud püstpostidega. Asendatud palkide liited on valmistatud algse eeskujul ja sarnase kvaliteediga.

2.4.4. Järeldused

Ajaloo- ning kultuuriväärtusliku objekti taastamine püstitab rea põhimõttelisi küsimusi, millele vastamine ei ole alati lihtne. Sepa talu rehielamu taastamistööd hinnates tuleb jälgida asjaolu, et tegu on nii Eesti kui kohalikus ehituspärandis omanäolise hoonega, mis paikneb muuseumi alal ja pälvib seetõttu enam tähelepanu. Hoone omapära peitub selle ehitusloogikas, kus vajadusele vastavalt hoonet laiendatud on. Seejuures on selgelt eristatav iga ehitusjärg: hoone on palgist konstrueerimise võimaluste musternäide ning rikkalik oma rustikaalsete detailide mitmekesisuses. Tegum on just kohaliku ehitustraditsiooni peegeldava näitega 19. sajandi II poolest. 2005. aastal toimunud taastamistööd on jätk hoone vananemise protsessis ja samas selle katkestus: kuidas antud vahelesegamist hinnata?

Siinkohal kasutan tugimaterjalina ICOMOS Puidukomitee harta ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise ja hoolduse soovitusi (vt lk). ICOMOS Rahvusvahelise Puidukomitee ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise põhimõtted tähtsustavad maailma puitarhitektuuripärandi säilitamisel järgnevaid aspekte: dokumenteerimine; hooldamine; sekkumine; parandus ja asendus; „ajaloolise metsa varud“; kaasaegsed materjalid ning tehnoloogiad; haridus ja koolitus. Antud valdkonnad on koondatud viieteistkümneks põhimõtteks, millest olulisemaid järgnevalt käsitletakse.

Järevalve ja dokumentatsioon. Sepa talu taastamistöödele eelnevalt pildistati hoone konstruktsioon üles. Hoone situatsiooni kohta enne taastamist on tehtud uuringud ja koostatud ekspertiis, mis annab ülevaate hoone tehnilistest puudujääkidest 2005. aasta seisuga.

Vaatlemine ning hooldus. „Ajaloaliste puitkonstruktsioonide säilitamiseks on oluline regulaarne vaatlemine ning hooldus“ (harta punkt 3), mis vastab muuseumi tegevuse põhimõtetega. Hooned on pideva vaatluse objektiks, kaks tuba ja rehealune sisustatakse ekspositsiooniks, köök ja üks tuba kasutusel konservaatori tööruumidena, kogu hoonet köetakse regulaarselt. Ait (riideaidaks) ja laut (sepikojaks) sisustakse samuti ekspositsiooniks (allikas: R. Roop).

Sekkumised. Taastamistöödele eelnevalt viidi Sepa rehielamus läbi uurimustööd, mis kinnitasid hoone tehnilise seisu kriitilisuse. Taastamistööd teostati ajaloolist konstruktsiooni säästes ehk minimaalselt muutes: hoone asendatud osad vajasisid tehnilist uuendust, olles kaotanud oma konstruktiivse funktsiooni. Vahetatud seinapalkide hulgast hoolimata on enamus hoone ajalooliselt kujunenud substantsist säilitatud.

Taastamistööd teostati suures osas traditsiooniliste vahenditega, siia hulka kuuluvad ms liimeister, märkimisvahendid (vararaud, lood, pliats jne) ja palkehitusel traditsiooniline tööriist kirves. Erinevalt ajaloolisest ehitusloogikast on kirve töötlus saanud tihti „viimistleva“ funktsiooni, kui tegelik puidu töötlus toimus kaasaegse kettsaega. Samas: kummaline oleks 21. sajandi tingimustes nõuda muuseumi hoone taastamist ainult kirvega.

Mitmes osas ei ole tehtud töö tagasi pööratav: kahjustustega palgid on konstruktsioonist eemaldatud ja asendatud. Arvestades aga kahjustuste loomusega (mädanikkahjustused, seenkahjustus, putukkahjurid) ei olnud eemaldatud osade säilitamine võimalik. Selliste kahjustuste eemaldamine arvestab ehituspärandisse kuuluva mälestise säilimisega.

Eemaldatud palgid on hävitatud, seega puudub juurdepääs konstruktsiooni hävinenud osa tõenditeni. Eemaldatu on osaliselt talletatud pildimaterjalina. Ms on nii kaduma läinud rehetoa väike aken I seinas ja selle tõestusmaterjal.

Taastamistööd on teostatud hoonel tervikuna, jätmata ühtki osa tähelepanuta, so eelistamata üht ehitise osa teisele. Nt on järsknurgad sama kvaliteetselt valmistatud kui sadulnurgad, ehkki viimased tehniliselt keerukamad on. Siin on ka küsimus taastamist teinu meisterlikkuses ja oskuses hoonet eelarvamusteta interpreteerida.

Konstruktiivsed detailid (varamine, nurgatapid) on kopeeritud algsega sarnaselt või sellele lähedaselt. Palgi töötlus, nurgaliited ja varamine on teostatud, arvestades tehnilise kirvetöötuse traditsiooni ning saavutades originaaliga sarnase tekstuuri.

Siinkohal siiski mõned erandid:

- hoone rehetoa osa sadulnurgad on omandanud algsega veidi erineva ülemise tahu, mis algselt ainult pähikul on.
- G seina alumised viis asenduspalki on algsega võrreldes *ca* 10 cm pikemad pähikud saanud.
- C ja D seinte alumised asenduspalgid on tahutud ja järsknurkadega, kui originaalkonstruktsioon on ümarpalkidest ja koerakaelnurkadega.

Puidukomitee harta punkt 8: „Restaureerimise eesmärk on konserveerida ajalooline struktuur. Sellest eemaldata tuleb katalogiseerida ning iseloomulikud näited arhiveerida kui osa dokumentatsioonist.“ Iseloomulike näited on konstruktsioonist eemaldamise järel hävinenud.

Parandus ja asendus. Ajaloolise struktuuri parandusel peab asenduspuut järgida originaali ajaloolisi ning esteetilisi väärtusi (punkt 9). Sepa talu palkkonstruktsiooni eri osad on ajalooliselt männipuidust valmistatud. 2005. aasta taastamistööl on asenduspuuduna kasutatud kuuske: meister J. Metssalu sõnul ei olnud mändi võtta. Kasutatud kuusk oli metsakuiv ja lõpetanud suurema deformeerumise, sobides vanasse konstruktsiooni. Antud punktis läheb Sepa talu taastamistegevus risti vastu Puidukomitee põhimõtetega.

„Uued hoone osad peavad eristuma eksisteerivast“ (punkt 10). Et asendused on erineva puuduga tehtud, ei ole uue ja vana eristamine keerukas. Et palgi töötlus ajaloolisega suhteliselt sarnaselt on lahendatud, on erineva puudu kasutamine omamoodi eelisekski

edaspidisel eristamisel. Puidukomitee harta soovib uued osad nikerduse, põletusmärgi või muu meetodiga markeerida (11. punkt).

2.4.5. Kokkuvõte

Kokkuvõttes ühtivad ICOMOS Puidukomitee soovitused mitmes punktis Karilatsi Sepa talu rehielamuga läbiviidud taastamisteooria- ja praktikaga:

- Enne taastamist on teostatud uuringud ja koostatud dokumentatsioon.
- Toimub hoone regulaarne vaatlemine.
- Tehtud sekkumine arvestab originaalsubstantsi ning ajaloolise konstruktsiooni maksimaalse säilimisega. Kahjustuste tõsidus ei võimaldanud tagasipööratavat taastamist.
- Asenduspalkide viimistlus on teostatud traditsiooniliste vahenditega.
- Taastamistöodel on asendustes lähtutud esmajoones originaali duplitseerimisest. Asenduspalgid on üksikute eranditega eeskujulikult kopeeritud.
- Uued hoone osad eristuvad olemasolevast, kuna ajaloolise männipuidu asemel on kasutatud kuuske.

Mõnedes punktides läheb Sepa talu taastamistegevus vastuollu Puidukomitee harta soovitustega. Tuleb meeles pidada et tegu on soovituste, mitte nõuetega. Samuti tuleb arvesse võtta muuseumi tegevuse piiratud võimalusi, ning fakti, et hoone ei ole muinsuskaitse all.

Asenduspalkide algne töötlus on teostatud kettsaega. Samas: kummaline oleks 21. sajandi tingimustes nõuda muuseumi hoone taastamist ainult kirvega.

Hoonele iseloomulikke ehitusdetalle ei ole säilitatud. Tuleb meeles pidada, et tegu ei ole muinsuskaitse all oleva objektiga, mistõttu selline käitumisviis ka vajalik ei ole. Samuti tuleb arvestada erinevate kahjustuste tõsidusega: ei saa säilitada seenkahjustusega palke. Iseloomulike detailide kogumine oleks siiski edaspidiste teaduslike uurimuste raames vajalikud. Tihti ei ole võimalik hoone detaile lähemalt vaadata kuna hoone on tervik: palkkonstruktsiooni mitmed olulised liitekohad jäävad nii vaatlejale märkamatuks.

Iseloomulike detailide arhiveerimine võimaldaks lähemalt uurida traditsioonilist varamist, nurgaliite teostamise meetodeid jne.

Asenduspuuit ei järgi originaalmaterjali: männi asemel on kasutatud kuuske. Samas: muuseumi tingimustes oleks palju nõuda täiuslikku. Kuuse ja männi segamini kasutamine samas konstruktsioonis ei ole midagi haruldast Eesti palkehituse traditsioonis: reeglina on ehitatud millest võimalik. Männist ajaloolise hoone kuusest koopia valmistamist tuleb siiski vaadelda kui eksitavat tegevust, mis muudab hoone ajaloolist nägu ning terviku autentsust.

2.5. Muhu Muuseum Koguval: Laasu talu laut

„Koguva küla keskel, külavainu ääres, mis moodustub Tooma, Tõnise ja Laasu kivist õueaedadest, asub **Laasu talu**. 1702. aastal asus Koguvasse elama Vempel Michel, kelle poeg Laass andis talule nime. Laasu talu peremehed kuulusid pärisorjadena Muhu-Suuremõisa alla. Pärisorjuse kaotamisega ühtlustus nende sotsiaalne seisund Koguva vabatalupoegadega. Priinimeks said Laasu elanikud endale Tüür. Maa poolest on Laasu talu üks suuremaid Koguva külas, jäädes oma 50 ha alla vaid Tooma talule. Muidugi moodustas põhiosa maast nii ühel kui teisel kadakane karjamaa ja heinamaa“ (Rohtla jt 2003: 7).

Laasu talukompleksi moodustavad rehielamu, küün, saun-õueköök, sepikoda, kelder, ait ja varemeis lambalaut. Osa aidast on talu vanemaid säilinud palkhooneid, selle dateeringuks on pandud 1776. Rehealune, küün, saun-õueköök ja kelder olid Rohtla jt järgi 2003. aastal tehniliselt avariilises seisus. Samuti esines hulga väiksemaid amortiseerunud konstruktsioone (2003: 6-7).

Rehielamu lääneosa on ehitatud 19. sajandi lõpul (1894?), hävinenud idaosa on ilmselt olnud varasem (Rohtla jt 2003: 7). Hoone paikneb ida-lääne teljel ja on kümnekond kraadi vastupäeva keeratud. Hoone laut on algselt rehealusena kasutusel olnud. Lauda peasissepääs on lõunaseinas A. Nõukogude perioodist uue eesti ajani on hoone pidevalt lagunenenud. Rohtla jt järgi oli hoone vahepeal hooldamata või halvasti hooldatud, seisuga 2003 oli see halvas seisus. Lauda olukord on 2003. aastal avariiliseks tunnistatud:

- „Seinad välja vajunud või ühele poole kaldu. Hoone esiküljel puudub vajalik palgiseotis,“
- kivivundament halvas seisus;
- vahelaekonstruktsiooni kahjustused: pehastunud, hallitanud; talaotsad kahjustunud;
- katus amortiseerunud (välja vajunud), sarikad rahuldavas olukorras;
- sein F: palgid halvas seisus ja seenkahjustusega (majavamm) (Rohtla jt 2003: 12).
- Kogu rehielamul putukakahjustused (Rohtla jt 2003: 16).

2.5.1. Taastamistööd

Vanem palkarhitektuur, mis maa piirkondades on säilinud, on alati allunud maamehe mõistusele. Seda dikteerib vajadus ning võimalus ehk tingimused. Kui 20. sajandi esimesel poolel oli talupojal metsa, kust ehitusmaterjali saada, siis tänapäeva tingimustes tihti see nii ei ole. Igasuguse ehituse juures loevad kaks tegurit: aeg ning raha. Kui on olemas kiire lahendus, mis minimaalsete vahenditega teostatav, on absurdne teemal kauem peatuda. Palkarhitektuuri restaureerimisest ei tahtnud Muhu ehitajamees Tüür kuuldagi, tema jaoks eksisteerib rekonstruktsioon. Seda seletab ta sellega, et hoone struktuur peab koos püsima, lappimise tulemus ei ole aga tugev. Seetõttu tuleb mitmed palgid vahetada.

Muinsuskaitseline aspekt palkarhitektuuri säilitamisel, nn restaureerimisel on suures osas välja töötamata. See eeldaks aga hoone konstruktiivse stabiliseerimise ning osade uuendamise kõrval detailset lähtumist algsest substantsist, seda materjalist tööriistadeni. Loomulik siinjuure oleks põhjalike uuringute teostamine, palkide ning nende töötlusviisi dokumenteerimine.

Laasu rehielamule laudale on laotud uus sokkel, kasutatud on tsementi: varem kasutati mördina savi. Lauda põhjaseinas on idapool kõik palgid välja vahetatud, läänepool ukseavasid alumised. Lauda lõunasein on säilitanud vanad palgid, ukseava ning akende vahele on toeks pandud postid. Ehitamisel on vundament uuesti laotud (tsement), palgid uuesti laotud. Läänesein, kus taga eluruumid, on osaliselt parandatud fiboplokkidega: see on muinsuskaitseliku objekti säilitamise poleemika murdepunktiks, kus algab uus ehitus ning lõpeb igasugune traditsiooniline ehitus. Laut on kaheks jaotatud, vahesein on samuti fiboplokkidest. Idaseina kirdeosa on huvitavalt lapitud: lauda poolne osa palgid on uuendatud kuni 2m ulatuses, sellega taga oleva kõrvalhoone palgid on säilitatud. Asendatud on jämedad ümarpalkidest laetalad, enamus sarikatest.

Eriti segane on hooneosa **loodenurk**: kui lääneseina ca 7 alumist palgikihti fiboplokkiga asendatud, on nurgas lääneseina palkide kalatapid alles jätud. Põhjaseina alumised kaks palki on vahetatud ning sileda pinnaga nurgatapid tehtud, et palgid läänesina siledaks tambitud nurka sisse susata. Huvitav on siinjuures, et lääneseina kolmest alumisest palgist on ehk 20 cm alles, mille katkestab fiboplokk.

Peale koorimise olid kõik palgitööd tehtud **mootorsaega**: nurgad, varamine. Uute palkide valmistamisel oli Tüür osav. Nurgad tihedad, vara tihe, topitud samblaga. Kenad on põhjapoolsed lauda uste postid, kuhu kõrge sokliga hoone seina alumine palk sisse on tapitud, kinnitus pulgaga. Häiriv aga oli lõunaseina avade vahele toeks pandud postide saega töötlus, lisaks olid **postid** muu hoonega ehk liialt kunstipäraselt kõverad.

Kasutatud uus **puut** on vahelduva kvaliteediga, tihti jääb uue palgi maltspuidu osakaal lülipuidu kõrval märgatavalt üle. Näha on suuri oksakohti. Samas: milline on lauda ehitamise palgi kvaliteet? See peab niipalju hea olema, et lauda niiskusele ning virtsale vastu pidada (mistõttu ka kõrge sokkel).

Põhjaseina uute palkide juures on kasutatud **salapulki**, ca 2m sammuga. Pealt on auk sisse puuritud.

Laasu talu õuel vedelesid lauda vanad asendatud palgid. Jälgede järgi oli enamus tööd tehtud kirvega: nurga momendid, vara. **Nurga momentide** juures on tahumisjälg julge ja suhteliselt robustne, kuid täpne. Kirvega on võetud küll siit küll sealt, eri nurkade all. **Vara** puhul on tase aga vahelduvalt hea, tahumine kiududega teravalt kaldu. Robustne on ühe jämeda palgi kirvetöötlus, mis palgiga ristikiudu on tahatud (hilisem asenduspalk?), vara jookseb aga 17 cm laiuselt meetriga pea kokku: kummaline. Taaspüstitatud lõunaseinal on näha, et vara tehti suhteliselt mugavalt ja mitte liiga täpselt, rõhk pandi toppimisele.

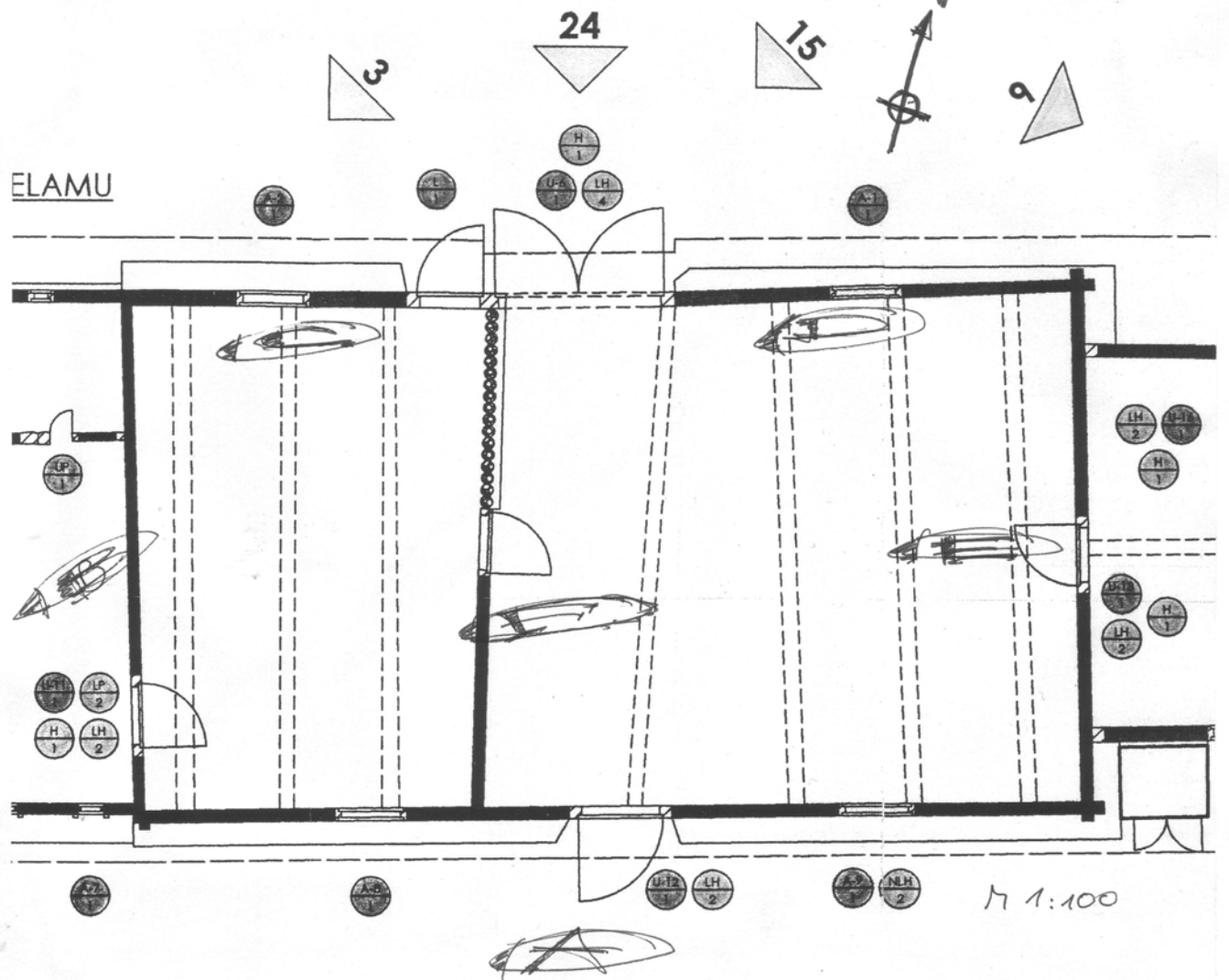
Ms on näha **salapunnide** riskülikulisi auke: aius ca 20 mm. Käsipuuri ning peitlit on ilmselt kasutatud ka ukseavade suuremate tapiaukude postist läbi õõnestamisel.

Laudast ülejäänud palkide kirvetöötluse jälgedest oli pikim 17 cm, ca 40 kraadise nurga all tahatud.

2.5.2. Järeldused ja kokkuvõte

- konstruktsioon on stabiliseeritud
- hooneosa funktsioon on muutunud laudast eluruumideks
- uute palkide töötlus on osav
- vanaga säilitamisele eelistatakse uuendamist, va idaseina kirdenurk

- uus puit on vahelduva kvaliteediga, vahelduv on ka vana
- uus palgi töötlus (nurgad, varamine) on tehtud eranditult kettsaega ja täpsemalt kui algsete palkide puhul.
- uus varamine on täpsem kui vana.

Joonis 2.5.1. Laasu reielamu lauda (rehealuse) põhiplaan. M 1:100. Allikas: Rohtla 2003

Foto 2.5.1. Laasu talu laudaosa. Põhjafassaad, sein D. Allikas: Rohtla 2003

Foto 2.5.2. Kaasaegsed materjalid: fibroplokkidest laotud vahesein B.

Foto 2.5.3. Kaasaegsed vahendid: asenduspalgid on meisterlikult kettsaega töödeldud. Uued nurgaliited on täpsemad kui algsed.

Foto 2.5.4. Asendusmaterjal: lüli- ja maltspuidu suhe on tagasihoidlik. Ülitäpselt valminud vara.

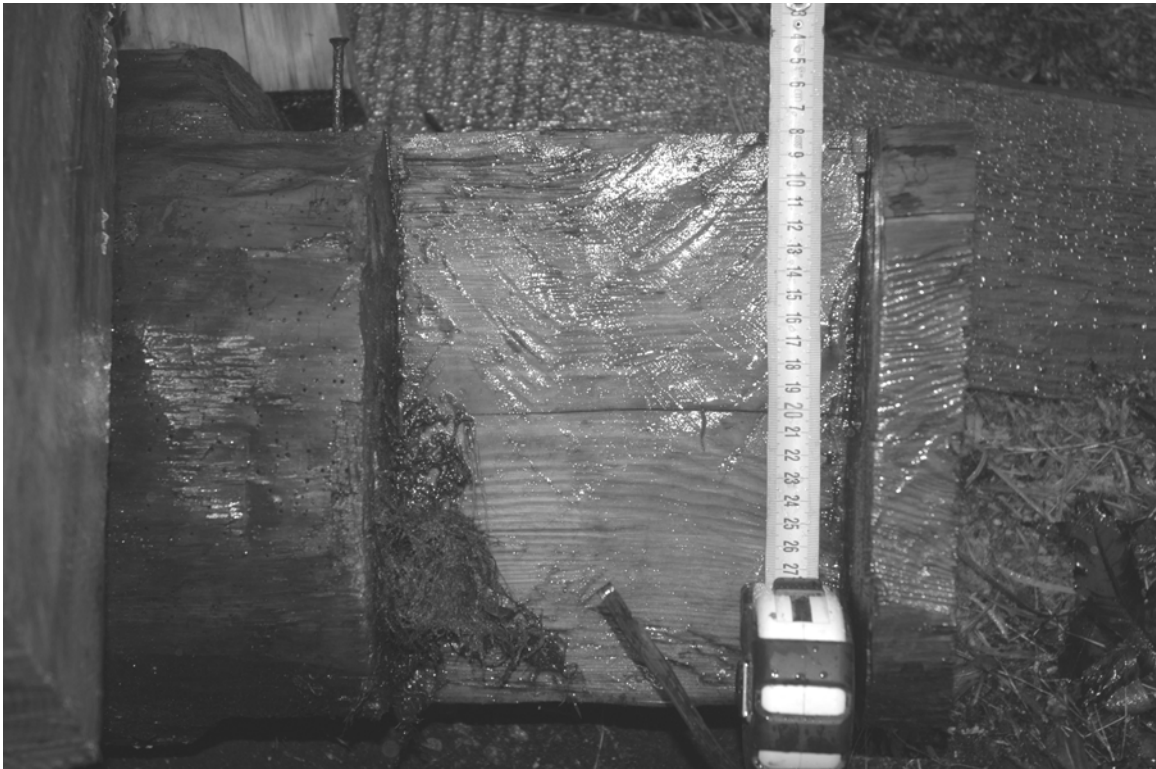

Foto 2.5.5. Konstruktsioonist eemaldatud laetala. Näha on liite valmistamise kirve tahumisjälgi.

Foto 2.5.5. Konstruktsioonist eemaldatud seinapalk. Näha on kirvega raiitud vara ning salapulga auk.

2.6. Sutlepa kabel Eesti Vabaõhumuuseumis

Algselt Noarootsi kihelkonnas paiknenud Sutlepa kabel oli üks vanemaid dateeritud palkehitisi Eestis, millest vanemaks ehk Ruhnu kirikut võis pidada. Sellisena oleks see ainulaadne hoone hindamatu ajaloolise ja arhitektuurilise väärtusega. Tänapäevaks on 17. sajandisse dateeritud hoone vanemast substantsist säilinud vaid murdosa: sisuliselt on hetkel Eesti Vabaõhumuuseumis seisev hoone oletatava algse kabeli mahuline rekonstruktsioon ehk koopia. Sellisena tekitab hoone väärtustamine põhimõttelisi dilemmasid.

Sutlepa kabeli **ajaloost** on teada järgmised olulisemad hetked:

- Vanem teadaolev hoone dateering on 1627 (Allikas: G. Caiblomt'i Noarootsi kihelkonna kirjeldus „Fragmente ...“ Rootsi Riigiarhiiv fond 72:15 vol.1. Edastanud: J. Holst). 17. sajandil ehitatud hoone paiknes algselt Rooslepal
- Kabeli lääneportaali uksepiita on sisse lõigatud arv „1699“. Oletatavalt on tegu hoones toimunud muutusega – parandamine, ümberehitamine vm (Raid 1976: 91)
- Hoone toodi perioodil 1835-37 Sutleपालe, kus selle palke ehitusel kasutati. K. Tihase arvab, et hoone mõõtmeid on Rooslepast ületoomisel ilmselt vähendatud (Tihase 1974: 341).
- 1932. aastal võeti hoone muinsuskaitse alla.
- 30ndail toimus hoone parandamine: asendati mingi osa mädanenud palke ning parandati torni juurde ulatuvat katuseosa. Pandi uued lage kandvad puusambad. Taheti tagasi panna vanad aknad, tehti aga koopiad, vanad ei kõlvanud enam kasutada (Raid 1976: 96).
- 1970. aastal hoone demonteeriti ja toodi Eesti Vabaõhumuuseumi alale, kus see tänaseni seisab.

Sutlepa kabel on **säilitanud oma iidse vormi ja konstruktsiooni põhimõttelised lahendused**: see on pikihoone ja kooriga järsknurkadega kõrge palkhoone (fotod 2.6.1-2.6.5, joonised 2.6.1 ja 2.6.2). See on ehitatud ida-lääne teljele, peasissepääs on läänes (sein A). Algne hoone on ilmselt ehitatud männist, palgid on mõlemalt küljelt tahatud. Hoone järsknurkade juures on erandlikud nurkade CD ja FG hambaga tappnurgad. Hoone on kaetud kõrge katusega: pikihoone lääneots lõpeb unka taolise seinapinnaga kelbaga, siin paikneb kabeli torn; pikihoone idaotsas on koorist kõrgem viil; koori osas on viilkatus. Lääne sissepääsu kohal on omapärane katuse eend, mille moodustavad laele ja kahele peenele postile toetuvad neli tala ja ristuv sarikaid kandev tala (foto 2.6.6).

Vormi kõrval on pea võimatu rääkida konstruktsiooni **originaalsubstantsist**. Sutlepa kabel on olnud pidevas uuendamises, teada on vähemalt neli suuremat ümberehitust: oletatavad 1699. südmused; 19. sajandil hoone lahti võtmine ja Sutlepale viimine; 1930ndate parandused; 1970ndate toomine Vabaõhumuuseumisse. Vaid tühine osa hoone konstruktsioonist on vanem 20. sajandist, mil algne hoone sisuliselt hävines. Sutlepa kabeli hetke konstruktsioon on hoone sisuline koopia.

Originaalsubstantsi hääbumise kõrval on kabel kaotanud oma algse **keskkonna**. Kohamuutuse on tinginud ilmselt tagasihoidliku vormikeelega palgist sakraalehitise:

1830ndail jäi see Rooslepal jalgu. Juba 1920ndail oli Sutlepa halvas olukorras, mistõttu seda uue kivist hoonega asendada taheti (foto 2.6.7). Hoone võeti siiski muinsuskaitse alla. Peale II maailmasõda seisis hoone kasutusesta, mistõttu see ilmselt hävinenud ka oleks, kui seda muuseumisse ei oleks viidud. Kui Sutlepale jõudes hoone oma vaimuliku **funktsiooni** säilitas, siis muuseumisse jõudes see kadus. Pöördeline moment kabeli ajaloos on 1990ndail mil selle kogudus taasloodi.

Hoone on säilitanud selle arhailise vormi ja konstruktsiooni tehnilised lahendused: rekonstruktsioon on tehtud algse põhimõttelise koopiana.

Konstruktsiooni vanemaid osasid on hoone juures säilinud aga tühine osa: 17. sajandisse tuleb paigutada lääne sissepääsu osaliselt säilinud tenderpostid (dateering 1699) (joonis 2.6.1) ning selle kohal palk A9 (dateering 1699) (fotod 2.6.7, 2.6.11, 2.6.13). Ilmselt ka 70ndail restaureeritud uks. Säilinud on eenduva katusealuse postid.

Foto 2.6.1. Eesti Vabaõhumuuseum. Sutlepa kabeli läänefassaad (sein A)

Foto 2.6.2. Eesti Vabaõhumuuseum. Sutlepa kabeli põhjafassaad (seinad B, C ja D)

Foto 2.6.3. Sutlepa. Sutlepa kabeli idafassaad (sein E). Allikas: EVM 194: 1-41 R. Valdre

Foto 2.6.4. Eesti Vabaõhumuuseum. Sutlepa kabeli idafassaad (sein E).

Foto 2.6.5. Eesti Vabaõhumuuseum. Sutlepa kabeli lõunafassaad (seinad F, G ja H)

Foto 2.6.6. Eesti Vabaõhumuuseum. Sutlepa kabeli lääneseina katusekonstruktsioon. Allikas: EVM 194: 1-41 R. Valdre

Foto 2.6.7. Sutlepa. Sutlepa kabel kirdest aastal 1939. Allikas: TA keskarhiiv F 43 997 J. Triefeldt

1973. aastast vanemaks saab lugeda vaid tühise osa seinapalkidest. Järgnevalt on välja toodud seintel visuaalselt ja tehniliselt eristuvad vanemad palgid. Nende dateerimine on ilma dendrokronoloogiata võimatu, kuna hoonel eelnevalt mitmeid ümberehitusi ja palkide vahetusi on olnud. Seinad E palgid on võimalik üle kontrollida: selle kohta leidub ainus säilinud palkkonstruktsiooni paljastav foto (fotod 2.6.3, 2.6.4).

- A seinal AB 4, 5, 6, 7, 8; A 9, 10, 11, 12; AH 7, 8.
- B puudub
- C 2?, 7, 8, 9, 10, 11
- D puudub
- E 2, 3, 4, 5?, 7, 8, 9. Viilu palgid 14-32 on enamus vanemad kui 1973.
- F puudub
- G 7, 8
- H seinal 3?, 4?, 7, 8, 9; HA 7, 8, 9.

Süübitamata matemaatilisse arvutusse on selge, et palkhoone terviku juures on antud valik vanemaid ehitise osasid tagasihoidlik. Kooriruum on vundamendist sarikateni pea terviklik koopia, samuti pikihoone. Rekonstruktsioonis on kõige rohkem vanemat substantsi säilinud A seinal. Tähelepanu tuleb juhtida tõigale, et ainus punkt, kus vanemad palgid liituvad, on AH nurgal, kui kõik ülejäänud algsed palgid uutega liituvad. Seega on AH nurk ka ainus koht, kus algset nurgatüüpi veel otsida saab.

2.6.2 Hoone situatsioonist enne rekonstrueerimist

Hoone demonteerimise ja taaspüstitamise kohta **puudub dokumentatsioon.** J. Holsti järgi on see seotud objekti autori ja tollase muuseumi direktori D. Koržjukovi surmaga. Vabaõhumuuseumi toimikutest antud materjal puudub: võimalik on ehk otsida vihjeid tollasest ajakirjandusest. Kõige suurem puudujääk siinjuures on, et puudub täpne selgitus, millised osad ainulaadse ja ajaloolise palkhoone juures on säilitatud ja millised välja vahetatud. Ei ole täpsemat teavet kes, kuidas ja miks hoonet püstitasid. Samuti ei ole teada täpsed põhjused miks valdav osa hoone osadest on rekonstrueeritud.

Enne muuseumialale toomist aastal 1970 toimus hoone ülesmöödistamine (joonised 2.6.3, 2.6.4). Puudub täpsem teave hoone lammutamisprotsessi kohta. Mitme säilinud vanema palgi küljel on näha metallplaadile märgitud rooma numbrit, millede järgi hoone palgid ära märgiti. J. Holsti järgi viis hoone lammutamise ja taaspüstitamise läbi Riikliku Restaureerimisvalituses tööbrigaad, mille töödejuhatajaks oli ilmselt J. Joost.

Järgnevalt on kokku võetud kabeli konstruktsiooni situatsioonist Sutlepal ning teada olev materjal tehtud töödest hoone monteerimisel. Hoone tehnilist situatsiooni enne demonteerimist kirjeldab aastal 1970 E. Sedman (1970: 8-10). 1973. aasta ülesmonteerimise eelarvest saab ülevaate hoone püstitamistöödest (Saks jt 1973). Kolme aasta jooksul on toimunud mitmeid muudatusi ning muuseumi tööde lahendused erinevad tihti E. Sedmani ettepanekutest.

E. Sedmani kirjeldusest tuleb välja, et hoone olulisemaks hävingu allikaks olid konstruktsioonide vananemise kõrval pinnase ja ilmastiku niiskuskahjustused. Kahjustuste ulatus erinevatel konstruktsiooni osadel on aga jäänud kirjelduseta.

Sedmani järgi oli Sutlepa kabeli lubimördiga **paekivivundament** hästi säilinud, sel olid vähesed kivi ja mördi murenemised. Muuseumis laoti uus vundament paekivist ja tsementmördist. Vana vundament asub praeguseni Sutlepal.

Palkseintel oli E. Sedmani järgi sademest põhjustatud kahjustused ülemistes ja alumistes palgiridades. Sedman soovib vahetada lääneseinal palgid A1, 2, 14, 15 ja kogu lääneviil; pikihoone palgid B 1, 2, 14, 15 ja H 1, 2, 14, 15; lõunaseinal (H ja F?) pooled palgid; kooriruumi seinal palgid D 1, 2, 14,15 ja seinal E kaks ülemist ja kaks alumist palki. Seinad C ja G tuleb täielikult asendada.

Monteerimistöde eelarves selgub, et välja vahetati vähemalt kolmveerand hoone vanu palke. Kui 1973. aasta arvutuste kohaselt oli hoones palke 895,8 jooksvat meetrit, siis vanasid palke laoti tagasi 224 meetrit, uusi palke raiuti kokku 671,8 meetrit. Puudub teave sellise hulga palkide vahetamise põhjustest: kas olid niiskuskahjustused ulatuslikumad kui E. Sedman seda oletas? E. Sedmani hinnangut võis 1970. aastal segada

hoonet katnud laudis (lõuna- ja põhjafassaadid püstlaudisega, idasein rõhtlaudadega) (Raid 1976: 96).

Eelarves on eraldi välja toodud palkide koorimine: märtsis alanud seinte ülesraiumistöödel kasutati seega samal talvel langetatud männipuud. Palkide diameetriks on toodud kuni 24 cm. Samuti on eraldi mainitud uute palkide käsitsi tahumist.

Monteerimisel säilitati varikatuse vanad tugipostid, varikatuse konstruktsioon on uus.

Torni karkassil oli 1970. aastal ilmselt suurte niiskuskahjustustega, mistõttu see säilitamisele ei kuulunud. Muuseumis monteerimise eelarves selgub, et vana konstruktsioon säilitati.

Põrandatalad ja põrandakate olid ilmselt pinnase niiskusest kahjustatud ja ei kuulunud säilitamisele. Huvitav on kabeli põranda lahendus: pikihoone keskel asetsevad 5-6 poolpalki, külgedel on laiad lauad. Muuseumis põrand ja talad uuendati.

Vahelae konstruktsioon (talad ja lõhikutest lagi) oli 1970. aastal avariiline ja kuulus täielikult asendamisele. Viide fotole 9 selgitab, et hoone edelanurgas oli toimunud osaline varisemine (Sedman 1970: 9). Muuseumis laetalad uuendati, vana lõhikutest lagi asendati uuega.

Katuse konstruktsioon tuli E. Sedmani järgi täielikult asendada, nagu muuseumis ka tehti.

E. Sedman soovitas ebarahuldavas seisundis **välisukse** rekonstrueerida (1970:9), muuseumis otsustati üks siiski restaureerida.

Vanematest **akendest** kolm oli 1970. aastal hästi säilinud, kaheksa tuli rekonstrueerida (Sedman 1970: 10). Eesti ajal tehtud uusi aknaid Sedman ei maini. Muuseumis asetati vanadele akendele uued tenderpostid ja aknad uuendati, kui eesti aegsed aknad kaotati.

2.6.2. 1973. aasta rekonstrueerimistööd

Rekonstrueerimise dokumentatsiooni puudumisel ei ole võimalik hinnata tehtud koopia täpsust. Tehtud tehnilised joonised hoone vaadetest ja läbilõigetest annavad hoone konstruktsiooni põhimõõdud: vundamendi, seinte, põrandate, vahelae ja katuse konstruktsiooni kõrgused, pikkused ja laiused. Joonised ei edasta aga algseid detaile: vanema puidu dimensioonid, liited. Seega tuleb oletada, et tehtud rekonstruktsioon on algse eeskujul, kuid selle täpsus pole teada. Vaadeldes Sutlepa kabeli rekonstrueeritud palkseinu on nende täpsus võrreldes algsega vägagi kaheldav.

Sutlepa kabeli rekonstrueerimisel on otsitud hoone ajaloolist ja stiililist algset ilmet. Seetõttu on kaotatud eesti ajal hoonele tehtud suuremad aknad seintel B, D, E, F ja H (foto 7.63). Nüüdseks puudub nendest igasugune vihje, kuna antud akende kohal kõik vanad palgid asendatud on. Võimalik et seetõttu eemaldati algsest konstruktsioonist mitmed kasutuskõlblikud vanad palgid.

Stiili taotlustele vihjab nt hoone idaseina E väikestele akendele tenderpostide panemine, mis 1970. aastal puuduvad.

Sutlepa kabel on **algse** ilmselt männist ehitatud, millele viitab säilinud vanemate palkide harvad oksakohad, samuti on määnd Noarootsis enamlevinud okaspuu. A seinas säilinud palgid on ühtlase kasvuga, väikeste oksakohtadega lülipuidurikkad ja tihedate aastarõngastega. **Asenduspuiduks** on 1973. aastal langetatud hea kvaliteediga määnd: sirge kasvuga, lülipuidurikas ja tihedate aastarõngastega. Mõningatel palkidel on tihedalt suuremaid oksakohti, ms D3, E1, F7 ja F8. Mõningate aluspalkide puhul on kasutatud suurte oksakohtadega kuuske: B1, B2 ja F1.

Vanade eemaldatud palkide **mõõtmed** (pikkus, laius, sügavus) ei ole nende hävinemise ja dokumentatsiooni puudumisel teada, mistõttu ei ole neid võimalik uutega võrrelda.

Vanade eemaldatud palkide mõõtmed on aimatavad säilinud vanade palkide nurgaliidete juures. Enamus asenduspalkide kõrgus on vähemalt vanade palkidega ristumiskohal algse sarnased, kuna uue palgi ja selle kaela kõrgus vanadega arvestab.

Asenduspalkide kaelad on reeglina õige laiusena, need on ristuvate vanade palkide õnarate külgedega tihedalt koos. Kaela järgi otsustades on nt asenduspalgid B5 (foto 7.6.7) ja H9 kitsamad kui algsed. Asenduspalkide külgede laius on ilmselt imiteeritud. Asendatud palkide pikkus on uutele palkidele edasi kantud samuti nurgaliidete järgi. Lisaks aimab eemaldatud palgi pinnareljeefi selle kohal säilinud palgi vara. Kokkuvõttes on vanemaid säilinud palke väga vähe, mistõttu ka asenduspalgid harva millimeetri täpsusega eemaldatud palki imiteerib.

Dokumentatsiooni puudumisel saab vaid oletada, et asenduspalgid eemaldatud palkide juure ja ladva diameetrite järgi valiti. Kindlasti pidi see nii olema vanade palkidega liitmise kohal. Samas on mitmed seinapinnad tervenisti asendatud, mistõttu vanade diameetrite jälgimine ehk tegemata on jäänud.

Rekonstruktsiooni ja vanemate palkide võrdluseks saab tuua 1970. aasta foto hoone idaseinast E (fotod 7.6.3 ja 7.6.4). Vanal fotol on selgelt näha, et palgid E2, 3, 4, (ilmselt) 5, akende vahel palgid 7, 8 ja 9 on säilitatud. Rekonstruktsioonis on asendatud palgid E1, 6, 10, 11, 12, 13: sellele viitavad pikemaks jäetud pähikud, palgi vormi oluline erinevus vanemaga. Rekonstruktsioon on arvestab uute palkidega sedavõrd, et palkide E11, 12 ja 13 juur ja latv on algsega võrreldes vastupidi asetatud.

Rekonstruktsiooni erinevusele viitab ms ka palkide F12(all) ja E12(ülal) nurgaliide, kus palgikorrad otsa lõpevad: palgi F13 juures on palgikordadega sisuliselt otsast alustatud, kuna alumisel palgil õnarat pole (foto 7.6.9). Antud näide on palkkonstruktsiooni ülesladumise kogematuses tekkinud viga, mis tekib palkide ja kaelte kõrguste valesti arvutamisel.

Seega võib julgelt väita, et uued seinapinnad on uute palkide mõõteid arvestades üles raiutud.

Kabeli küljetatud palkseinte **algne tööstustehnika** jääb lahtiseks, kuna aja möödudes ja keskkonna mõjutusel on silmnähtavad tööriista tehnilised jäljed kadunud. Tahumismeetodi määramisel on takistuseks algsete seinapalkide vähesus. Puudub täpne

teave kuidas 17. sajandi teostatud tahumis- või raiumiskirves välja nägi, saati ei teata kes tahjud olid: kas talupojad või meistrid? See on ms määrav tööriistade valiku juures.

Palgil A9 (dateeringuga 1699) on näha vanema tahumise jälgi (foto 7.6.14): kirve tera on kergelt kumer, tahatud on 20-30° nurga all, kindel samm ei ole eristatav, pigem on tahumine ebahühtlane. Samas võib see mõni hilisem tahumine olla, nt seoses hoone laudisega katmisega.

Väiksema raiumiskirve töötuse jäljed on peaukse H seinaga poolse tenderposti kaarja valtsiga osal: kirve jälg on kumer ja ca 8,5 cm lai. Tegu võib olla ka 17. sajandist hilisema tahumisega.

Peaukse B seinaga poolse tenderposti välispinnal on näha hulgaliselt tahumisjälgi, mis on postile hiljem tahatud: ilmselt on see seotud hoone laudisega katmisega.

Kokkuvõttes saab välja tuua, et vanemad palgid on säilinud suhteliselt sileda pinnaga, millel ei ole näha algse töötuse jälgi.

1973. aasta asenduspalkide töötus on vene kirvestega tahatud. Vene kirves levib Eesti alale 18. sajandil, laiemalt 19. sajandil. Seetõttu on see erinev 17. sajandi palgi töötusest, ehkki tollane kirve tüüp samuti lahtiseks jääb.

Tahumise kvaliteet on väga vahelduv, sõltudes ilmselt töömehest. Tehniliselt on uute palkide tahumise jäljed veel värsked. Tahumise kvaliteet on väga ebahühtlane: palgid on reeglina sirgelt tahatud, esineb ka väga robustseid kohti. Tehnika võib ühel palgil olla täpne ja selge rütmiga, samas kui järgmine palk on konarlik, igasuguse rütmi ja kogemusetu valmis tahatud. Kokku jätavad seinapinnad väga ebahühtlase ja kohmaka mulje. Näiteks võib tuua lõigu D seinaga alumistest palkidest (foto 2.6.12): palk D1 on tahatud 15-30° nurga all ja rütmikalt; D2 on tahatud 50-70° nurga all, pind on suhteliselt sile, rütm ebahühtlane; D3 on tahatud nagu juhtub, ms oksakohta mõlemat pidi.

Foto 2.6.7. Nurk AB. Asenduspalgid on algsetest kitsamad

Foto 2.6.8 Nurk DE. Asenduspalkide vigased õnarused ja kaelad

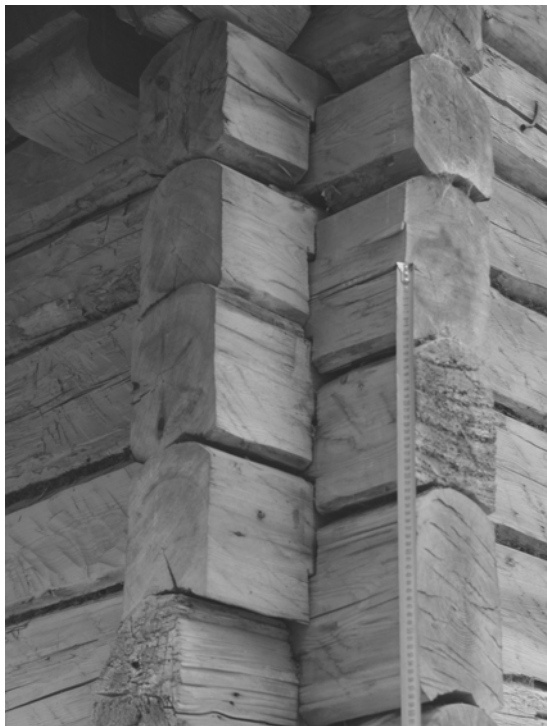

Foto 2.6.9. Nurk EF. Viga asenduspalkide kõrguste arvestamisel. Palgil F13 pole märgatavat õnarust

Foto 2.6.10. Nurk GH. Asenduspalkide pähikud on algsetest pikemad

Varamine: uuel ja vanal on lahtine vara ja sarnane kirvega valmistamismeetod. Puudub võimalus varasid lähemalt võrrelda.

Hoone vanade **nurgalahenduste** uurimisel on suurimaks takistus säilinud vanade palkide vähesus. Rekonstruktsiooni valdavuse tõttu on ainsaks kohaks, kus mõned vanad palgid uutega ristuvad nurgas AH: palgid A7, 8, 9, 10 ja H 7, 8, 9 (foto 2.6.13). Algse järsknurga vaatlusel saab teha järgmisi üldistavaid järeldusi (joonis 2.6.2):

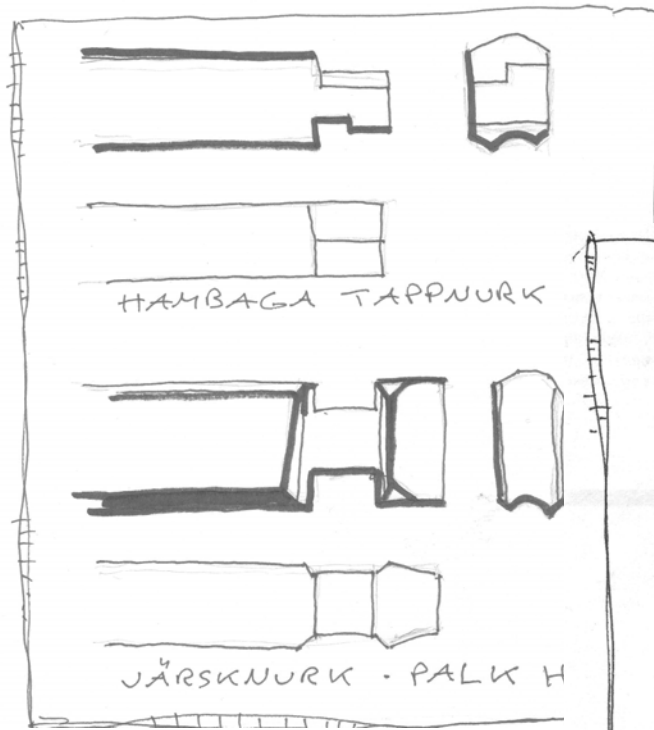
- kaelade vahel on 1-2cm vaba ruumi:
- õnarad on saetud 1-1,5 cm laiem
- kaela osa on palgist ja pähikust kitsamaks tahatud: ühelt poolt kuni 0,7 cm, ka rohkem
- pähiku pikkus on 6-7 tolli
- pähik on otsast 6 tolli (ca 15 cm) laiuseks tahatud.

Kaela külgedelt tahumine on nurgatüübi omapäraseim detail. Õnara lodevuse järgi otsustades on hoone ehitatud samal aastal langetatud puidust, et hilisema kuivamise järel tekkivad tühimikud täis toppida. Hoone palgid toetuvad varale, mitte kaeltele. Pähikute pikkused moodustavad suhteliselt ühtlase vertikaalse profiili. Pähikute pikkus ei ole aga tervel hoonel sama, nt nurgad BC ja GH on säilinud palkide pähikud 5 tolli (13 cm) pikkused (foto 2.6.10).

Järsknurk on ilmselt peamiselt kirvega tahatud. A seinas säilinud palkide nurgapähikute juures on näha 3 mm laiuse sae jälgi, millega õnarused on saetud.

Uued järsknurgad on valminud sama vahelduva käekirjaga nagu palkide tahumiselgi: sõltuvalt töö tegijast. Peamiselt on nurgaliited algsete sarnased: õnarad ja kaelad on valmistatud sarnase lodevusega. Esinevad üksikud vead, millest illustratiivsem palgi D4 liiga lai õnar (foto 2.6.8). Jämedamate palkide puhul on teostatud kaela tahud, kui peenemate juures see tegemata on jäänud. Pähikute pikkused moodustavad algse hoone eeskujul ühtlase profiili. Üksikud pähikud on liiga pikaks jäetud. Palkide CB ja GH juures on pähikud algsetest 3-4 cm pikemad tehtud. Pähikute otsad on kirvega raiutud. Üldiselt on uute palkide nurgaliited nurga AH säilinud nurgaliidete sarnased.

Hambaga tappnurgad CD ja FG on seespoolt lubjaga kaetud, mistõttu nende lähem uurimine takistatud on. Mitme algse palgi liitumiskohta säilinud ei ole. Uued nurgaliited on tihedalt tehtud.

Joonis 2.6.2. Kabeli nurgatüübid

Joonis 2.6.1. Dateering tenderpostil B

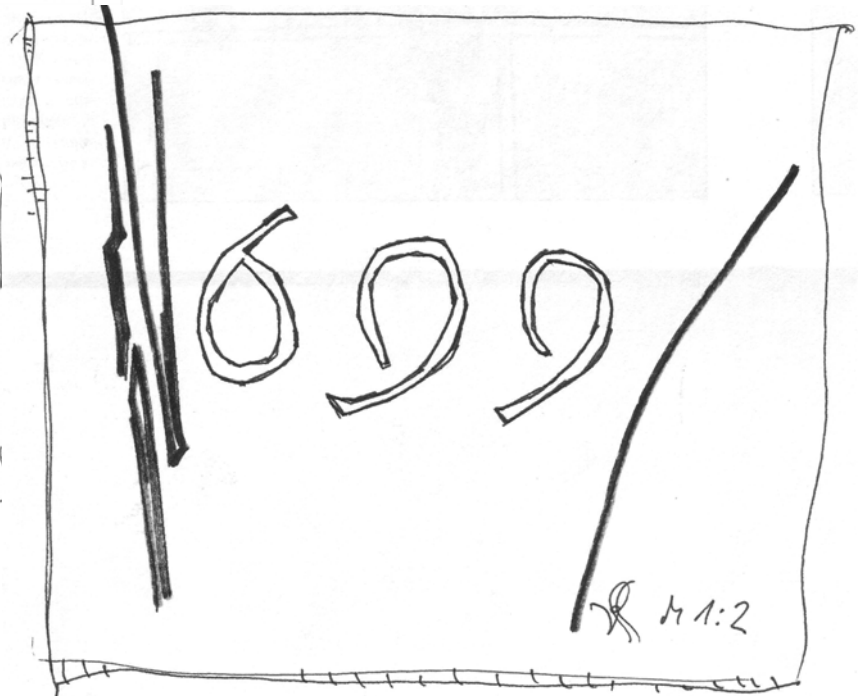

Foto 2.6.11. Kabeli peasissepääs, sein A. Enamus piirnevaid palke on algsed. Dateering vasemal tenderpostil B ning palgil ukse kohal A9 (1699)

Foto 2.6.12. Sein D. Kabeli asenduspalkide töötlus. Igal palgil on näha veidi erinev tahumiskäekiri, tahumise nurk ja löögi rütm

Foto 2.6.13. Nurk AH: ainus punkt kogu hoone juures, kus vanad palgid ristuvad

Foto 2.6.14. Sein A, palgid A9, A10 ja A11. Vanema tahumise jäljed

2.6.3 Järeldused

Sutlepa kabeli rekonstrueerimistöid hinnates tuleb arvestada järgmiste teguritega:

- Kabel on Eesti vanemaid säilinud palkehitisi.
- Hoone on ehitustehniliselt ainulaadne näide 17. sajandi ehitusest Eestis ja Noarootsis.
- Hoone on eemaldatud oma algsest keskkonnast ja asub Eesti Vabaõhumuuseumi alal.
- Rekonstrueeritud hoone on kaotanud suurema osa algsest substantsist.
- Oletatavalt oleks hoone muuseumi alale viimata hävinenud.

Antud uurimustöö raames eristub see oma klerikaalse funktsiooniga. Siiski on tegu ainulaadse näitega palkehituse taastamise poleemikast, ning pealegi ei ole 17. sajandisse dateeruvat rustikaalset arhitektuuri teadaolevalt säilinud. Ajaloo- ehitus- ning kultuuriväärtusliku objekti taastamine püstitab rea põhimõttelisi küsimusi, millele vastamine ei ole alati lihtne. Sutlepa kabeli rekonstrueerimise hindamisel on tugimaterjalina kasutatud ICOMOS Puidukomitee harta ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise ja hoolduse soovitusi (vt LISA).

ICOMOS Rahvusvahelise Puidukomitee ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamise põhimõtted tähtsustavad maailma puitarhitektuuripärandi säilitamisel järgnevaid aspekte: dokumenteerimine; hooldamine; sekkumine; parandus ja asendus; „ajaloolise metsa varud“; kaasaegsed materjalid ning tehnoloogiad; haridus ja koolitus. Antud valdkonnad on koondatud viieteistkümneks põhimõtteks, millest olulisemaid järgnevalt käsitletakse.

Järelvalve ja dokumentatsioon.

1. Enne hoone lammutamist ja rekonstrueerimist on valminud hoone tehniline ekspertiis, mis annab ülevaate hoone situatsiooni kohta. Dokumentatsioon puudutab eemaldatavaid ja asendatavaid konstruktsiooni osasid, kuid ei selgita lähemalt rekonstrueerimise vajalikkust ja hulka. Puudub teave ehitustehnoloogia kohta.

Hoone lammutamise ja taaspüstitamise kohta dokumentatsioon puudub.

2. Harta teine punkt sõnastab, et enne sekkumist vajab konstruktsiooni kahjustuse põhjus ning olukord põhjalikku uuringut. Seinapalkide kahjustuse põhjuseks peetakse niiskuskahjustusi, kuid selle kirjeldatud hulk ei vasta hoones vahetatud osade hulgaga.

Vaatlemine ja hooldus

3. Ajalooliste puitkonstruktsioonide säilitamiseks on oluline regulaarne vaatlemine ning hooldus. Vabaõhumuuseumi alal on hoone pideva jälgimise all. Siin toimuvad regulaarselt jumalateenistused.

Sekkumised

4. Sutlepa kabeli rekonstruktsioonis on säilinud vaid murdosa algsest substansist, kuna ülejäänud on hoonest eemaldatud. Hoone on kaotanud selle ajaloolise autentsuse: tegu on uusehitisega. Rekonstruktsiooni jälgedest on aimatav tegevusele eelnenud uuringud (nt nurgaliidete sarnane lahendus algsega), mille kohta dokumentatsioon aga puudub. Hoone situatsiooni kriitilisus jääb lahtiseks, kuna ei ole teada selle hävinemise tegelik hulk. Rekonstruktsioon on esteetiliselt algse sarnaselt lahendatud.

5. Rekonstruktsiooni lõplik töötlustehnika jälgib traditsioonilisi vahendeid: hoone palkide küljed on kirvega tahatud, vara ja nurgaliited on valminud kirvega. Kasutatud on vene kirvest, mis on alles 19. sajandil levinud uuem kirve tüüp. 17. sajandil hoone valmistamisel kasutatud kirveste kohta puudub rekonstruktsiooni eelne uuring.

Kabeli on suures mahus rekonstrueeritud, mistõttu see enam tagasi pööratav ei ole. Eemaldatud seinapalgid on hävitatud, mistõttu puudub võimalus algse konstruktsiooniga tutvuda. Seetõttu ei arvesta antud konstruktsiooni sekkumine tuleviku säilitamistöödega.

6. Rekonstruktsioonis on hävinenud enamus ajaloolistest seinapalkidest ning kõik põranda- ja laetalad, lõhikutest põrand ja lagi, katusekonstruktsioon. Samuti on rekonstrueeritud ainulaadne katuse kandekonstruktsioon sissepääsu kohal. Sutlepa kabeli rekonstruktsioon ei vasta harta nõudele eemaldada minimaalne osa originaalsubstantsist.

7. Rekonstruktsioon seab selge prioriteedid hoone ehitusetappidele: tegu on stiilipõhise taastamisega. Kaotatud on 20ndail hoonele tehtud suuremad aknaavad, mistõttu mitmed hoone vanemad palgid on konstruktsioonist eemaldatud. Seega on tehtud rekonstruktsioon harta nõudest erinevalt lahendatud.

Harta punkt 7 nõuab samuti, et uuendusel tuleb lähtuda maksimaalselt originaali dublitseerimisest, seda nii materjali, tehnika ja tekstuuri puhul. Kabeli rekonstruktsioonis on kasutatud algse eeskujul peamiselt männipuitu. Palkide tehniline töötlus erineb algsest, kuna see tervikuna vene kirvega lahendatud: hoone eri ehitusetappide töötlusel on tõenäoliselt kasutatud erinevaid tööriistu ja –tehnikaid. Saavutatud pinnatöötlus on vahelduva kvaliteediga vene kirve töötlus.

8. Restaureerimise eesmärk on konserveerida ajalooline struktuur. Sellest eemaldatakse tuleb katalogiseerida ning iseloomulikud näited arhiveerida kui osa dokumentatsioonist. Sutlepa kabeli puhul ei ole tegu konserveeriva lähenemisega: eemaldatakse ja asendatakse enamusest konstruktsioonist. Eemaldatakse on hävinenud, iseloomulikke detaile ei ole säilinud.

Parandus ja asendus

9. Ajaloolise struktuuri parandusel saab asenduspuut järgida originaali ajaloolisi ning esteetilisi väärtusi. Uued osad tuleks teha samast puidust, vajadusel isegi kvaliteetsemast materjalist. Ilmselt kasutati rekonstruktsioonis samal aastal langetatud männipuitu. Ei ole tekkinud olulisi deformatsioone. Kasutatud puut on üldiselt hea kvaliteediga: sirge kasvuga, lülipuidurikas ja tihedate aastarõngastega. Mõningate aluspalkide puhul (B1, B2, F1) on kasutatud suurte oksakohtadega kuuske: puudub teave kas samuti on talitletud algse hoone puhul.

10-11. Uued hoone osad peavad eristuma eksisteerivast. Sutlepa kabelil on asendatud suur enamusest hoone algsest konstruktsioonist, kuid uued ja vanad osad on eraldi märgistamata. See segab eri ehitusjärgude selgeks tegemist. Uued ehitusdetailid tuleb märgistada kas nikerduse, põletusmärgi või muu meetodiga, võimaldades hilisema identifitseerimise.

2.6.4 Kokkuvõte

Sutlepa kabeli rekonstruktsioon 1973. aastal läheb vastuollu enamuse ICOMOS Puidukomitee harta määravate põhimõtetega:

- 1. Puudub lammutamise ja rekonstrueerimise dokumentatsioon.
- 2. Kahjustuste kirjeldus on puudulik.

- 4. Hoone on kaotanud selle autentsuse ja ajaloolise terviku.
- 5. Kasutatud on valesid traditsioonilisi vahendeid. Rekonstruktsioon ei ole tagasi pööratav ega arvesta järgnevate säilitamistöödega.
- 6. Kabel on rekonstrueeritud: hoone ajalooline substants on pea täielikult hävinenud.
- 7. Rekonstruktsioon ei arvesta hoone ajaloolise kujunemisega, vaid on stiilist lähtuv: taodeldud on „algset“ hoone ilmet. Dublitseeritud osad ei ole algse sarnased: asenduspalgid ei jälgi algsete mõõtmeid ja on teistsuguse tehnikaga tahatud.
- 8. Hoonest eemaldatud iseloomulikud osad ei ole säilitatud vaid on hävitatud: puudub hilisemate uuringute võimalus.
- 10.-11. Hoone uued asendatud osad on märgistusega ega eristu säilinud vanematest osadest.

Puidukomitee harta põhimõtetest on jälgitud kahte:

- 7. Hoonest eemaldatud osad on algse sarnaselt dublitseeritud: uute palkide nurgaliited on lahendatud algse põhimõtte sarnaselt, kasutatud on algse eeskujul lahtist vara.
- 9. Asenduspuut on algse sarnaselt mänd, va vähemalt kolm kuusepalki.

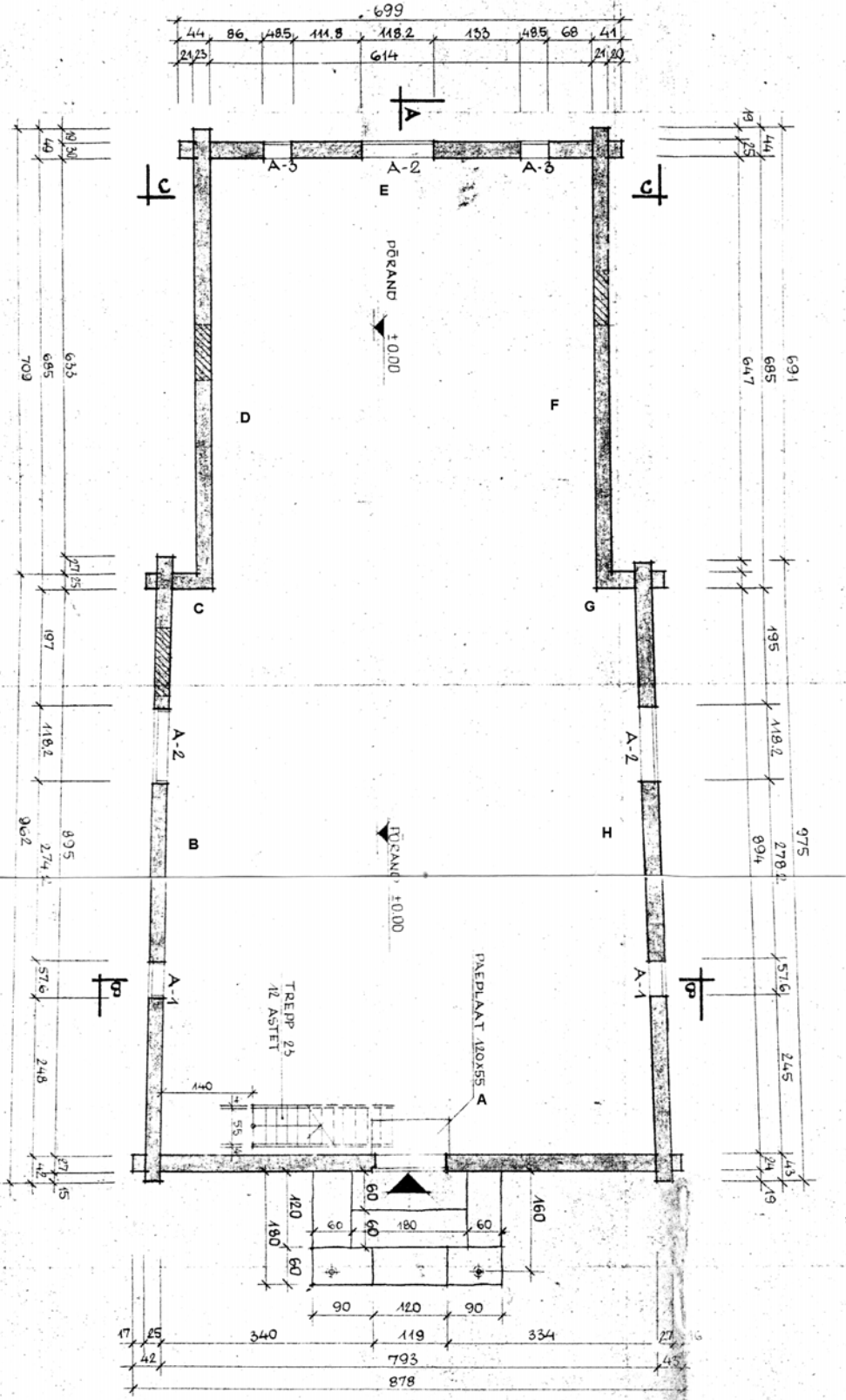
Sutlepa kabeli rekonstruktsioon on Puidukomitee harta soovitusetega vastuolus. Tegu on sisuliselt uue hoonega, mis imiteerib hävinenud hoone vormi ja mahtu, mitte aga algseid detaile. Konstruktsiooni asendused on tehtud hangitud palkide omadustest, mitte algsetest lähtudes. Välja vahetatud palgid on küll teostatud käsitööna, kuid vale meetodiga. Eemaldatud palgi on hävitatud, kaotades igasuguse võimalusi algseid hoone osasid uurida. Kõige suurem kahju siinjuures on, et puudub hoone sedavõrd valdava muutmise kohta dokumentatsioon. Lisaks on hoone eemaldatud oma algsest keskkonnast.

Valdavate muutuste tulemusel ei ole võimalik hoonet säilinuks pidada. Algne hoone on olnud ajalooliselt ja arhitektuuriliselt hindamatu väärtusega osa kultuuripärandist, mille

algsed tõendid või ajalooliselt kujunenud ehedus on suures osas hävinenud. Koos Sutlepa kabeli rekonstrueerimisega on kaotanud oluline traditsioonilise käsitöö teabe allikas.

Tuleb meeles pidada, et ICOMOS Puidukomitee harta puhul on tegu soovitude, mitte nõuetega. Samuti tuleb arvesse võtta muuseumi tegevuse piiratud võimalusi, ning fakti, et hoone ei ole enam muinsuskaitse all. Hoone oli Sutlepal kaotanud oma algse funktsiooni ning oli hävinemisosus. Ometi on see omapärane ajaloo ja kultuuriajaloo mälestusmärk.

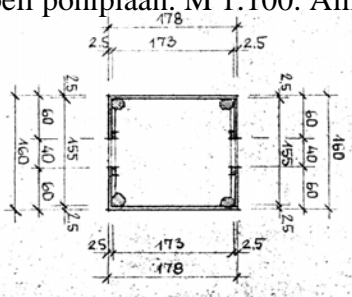
PÕHIPLAAN M 1:50

MÄRKUSED:

- 1 MÕÕDUK ANTUD CM-TES.
- 2 VIIRITATUD AKNAVAD EHIPTADA KINNI
- 3 AVADE SUURUS ANTUD VALTSIMOOTIDE GA
- 4 AKNATÜÜPID VT LEHT N°9

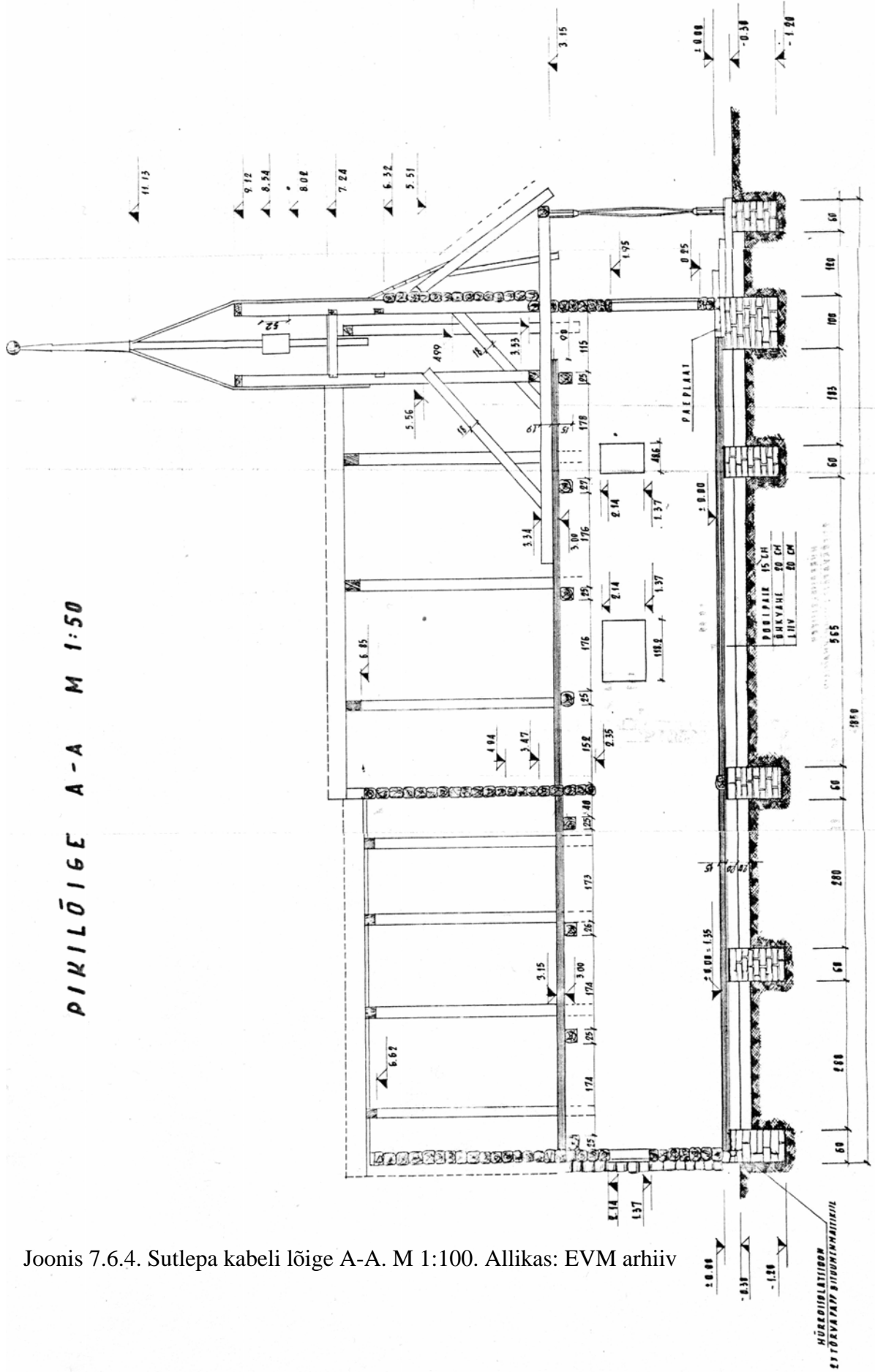
TORNI PIAAN M 1:50

Joonis 7.6.3. Sutlepa kabeli põhiplan. M 1:100. Allikas: EVM arhiiv

ENSV. MNI. RIIGLIK EHIITUSKOHITTEE		VABARIIGLIK RESTAUREERIMISVALITSUS	
VÄRKMIS-PROJEKT EELKÄRVALDAMISEKS			
ASJAÜHTE	ODUJA-AL. MADE	OBJEKT	RIIGLIK VABADUURVÄRSEIAI
STAAIDIUM:	T/I	JUONIS:	PÕHIPLAAN, TORNI PIAAN
PEALIS. H. LOOG.	4/7	PROJEKTI INVESTM. SUHTE	1/1
PROJEKTI KÄRVALDAM. SUHTE	2/1	KALKETER INVESTM. SUHTE	1/1
PROJEKTI KÄRVALDAM. SUHTE	1/1	TEHN. KON. E. SEMANI	1/1
LEHT N°	1	LEHT N°	1
1971	1971	1971	1971
5-29/			

PIIRILÕIGE A-A M 1:50

Joonis 7.6.4. Sutlepa kabeli lõige A-A. M 1:100. Allikas: EVM arhiiv